

T.C ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ
HİDROPOLİTİK VE ORTA ASYA'NIN HİDROPOLİTİĞİ

MUSTAFA DEMİR

DANIŞMAN: PROF.DR. BARIŞ ÖZDAL

mustafa.demir16@yandex.com

BURSA/2019

ÖZET

Orta Asya bölgesinin zengin doğal kaynaklarına rağmen dağlık ülkeler olan Tacikistan ile Kırgızistan doğal kaynaklardan yoksun vaziyettedir. Ancak bu iki ülke bölgeyi sulayan iki büyük nehir olan Siri Derya ve Amu Derya nehirlerinin doğduğu ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bölge ülkelerinin SSCB geçmişi su ihtilafları konusunda doğrudan bir etkiye sahiptir. SSCB döneminde aşağı havza ülkelerinde aşırı sulama isteyen pamuk tarımı teşvik edilmiş olmakla birlikte suyun kaynaklandığı yukarı havza ülkelerinde ise devasa ölçekteki barajlar ile suyun tutulması sağlanmış, yaz dönemi boyunca aşağı havzanın sulanması güvence altına alınmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra yeni ve bağımsız bir dış politika izlemeye başlayan devletler, yukarıda bahsi geçen entegre sistemden ayrılarak çıkarlarını maksimize etmeye çalışmışlardır. Bunu sağlamak amacıyla yukarı havza ülkeleri yeni baraj projeleri ileri sürmüşler, bu projeleri adeta bir kurtuluş hapı, her şeyin çaresi olan kürler olarak görmüşlerdir. Yukarı havza ülkelerinin bu projeleri yeniden gündeme getirmelerinin nedeni ise aşağı havza ülkelerine enerji alanında asimetrik biçimde bağımlılıkları iken aynı zamanda bu fakir devletler elektrik üreterek ülkelerine yeni bir ihracat kalemi sağlamaya çalışmaktadırlar. Anlaşılacağı üzere baraj projelerinin temelinde ekonomik güvelik yatmaktayken sulama alanlarının genişlemesi bağlamında gıda güvenliği de etkili olmuştur. Aşağı havzanın doğal kaynak zengini ülkeler ise bu projelere karşı çıkmış, kendilerine gelen suyun kesileceğini ileri sürerek çatışmacı bir tavır izlemişlerdir. Bu tavrın temelinde suyu bir sıfır toplamlı meta olarak görme eğilimi yatmakta iken bölgedeki bazı devletlerin hegemonyacı tavırları da etkili olmaktadır.

Çalışmamızda ilkin güvenlik-su ilişkisi analiz edilerek kuramsal bir zemin hazırlanacak, ikinci olarak ise bölge devletlerinin kısaca siyasi tarihi ve büyük güçlerle ilişkisine değinilecek ve bölüm bölgenin hidropolitiği ve su kaynaklarının analizi yapılarak son bulacaktır. Son bölümde ise bölgede çatışma potansiyeli olan baraj ve baraj projeleri irdelenerek geleceğe dair bir öngöründe bulunarak bitirilecektir.

ABSTRACT

Tajikistan and Kyrgyzstan have been suffering from the lack of natural resources such as mountainous regions on the contrary Central Asia is rich of natural resources. There are two rivers which its origin begins at both countries and flow around the whole region. The history of Soviet Union of Central Asia has an impact on water issue. Irrigation of cotton fields was encouraged to supply water during summer. After collapse of Soviet Union and declare independence, these two countries tried to maximize their national interest which is achieved recently. To support this idea, they came up with dam projects.(These projects originated from Soviet era but they were not completed because of collapse of Soviet Union). These two countries also considered dams as cornerstone to solve all problems. They built dams in order to increase incomes of countries and prevent poverty of their people by using extra incomes. Another countries which is located down-stream of rivers had tried to prevent gaining less water to their territory for irrigation. Those countries developed an attitude towards these two countries to have power in this region in order to be hegemonic power.

İÇİNDEKİLER

1.BÖLÜM

1.GÜVENLİK BAĞLAMINDA HİDROPOLİTİKA

1.1.GÜVENLİK

1.1.1.İKTİSADİ GÜVENLİK

1.1.2.GIDA GÜVENLİĞİ

1.1.3.SAĞLIK GÜVENLİĞİ

1.1.4.ÇEVRESEL GÜVENLİK

1.2.KAYNAK YETERSİZLİĞİ BAĞLAMINDA GÜVENLİK

1.2.1.ENERJİ GÜVENLİĞİ

1.3.HİDROPOLİTİKA VE SU GÜVENLİĞİ

1.3.1.SINIRAŞAN SULAR

1.3.2.SU SAVAŞLARI

2.BÖLÜM

2.ORTA ASYA

2.1.ORTA ASYA’NIN BAĞIMSIZLIĞI

2.2.BÖLGEYE GENEL BİR BAKIŞ

2.3.BÜYÜK GÜÇLERİN BÖLGEYE DAİR YAKLAŞIMLARI

2.4.ORTA ASYA’NIN HİDROPOLİTİĞİ

2.4.1.BÖLGENİN SINIRAŞAN SULARI

3.BÖLÜM

3.ORTA ASYA’NIN GELECEĞİNDE SU

3.1.NUREK BARAJI

3.2.ROGUN BARAJI

3.3.TOKTOGUL BARAJI

3.4.KAMBARATA BARAJI

3.5.ALTYN ASYR GÖLÜ

SONUÇ

KAYNAKÇA

GİRİŞ

Hidropolitik kavramı, havzası birden fazla ülkenin sınırları içerisinde bulunan yer altı ve yerüstü, suni ya da doğal su kaynaklarının yarattığı siyasi ve hukuki sorunları teknik yönleri ile birlikte inceleyen ve bu sorunlara hukuksal çerçevede çözümler arayan interdisipliner yeni bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan hayatı için vazgeçilmez bir doğal kaynak olan su, kısıtlı bir kaynak olup vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Bu kısıtlı kaynak insan sağlığı açısından birinci dereceden önemli olduğu gibi endüstri ve tarımsal alanların sulanması gibi diğer mecralarda da ihtiyaç duyulan bir kaynaktır. Günümüzde artan nüfus giderek artan biçimde su ihtiyacına yol açmış durumdayken küresel ısınma süreciyse bu ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Aynı zamanda su gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin temeli olan tarım sektörünün özünü de oluşturmaktadır.

Suyun politik bir araç olmasındaki başlıca belirleyicilerden ilki gelişmekte olan (developing) ülke ekonomilerinin tarıma dayanması, tarımın ise büyük ölçüde suya dayanmasıdır. İkinci olarak ise sulama amacıyla kullanılan nehirlerin sınır aşan (transboundary)-oluşturan bir özellik göstermesidir. Hidropolitik kavramının temelini oluşturan iki olgu yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ekonomi ve ulusal egemenlik kavramlarında gizlidir.

Suyun ulusal egemenlik ile olan ilişkisini incelendiği takdirde, dünyanın başlıca nehir-akarsularının sınır aşan niteliğine vurgu yapılması gerekecektir. Akarsular devletin ülkesinden doğmakta ve sınır aşır-oluşturarak diğer devlet ülkelerinden geçmektedir. Konu incelenirken üzerinde durulacak en hassas noktalar da biri de bu olacaktır. Kaynak ülkeleri(memba/spring) kendi devlet ülkesinden doğan suyu ulusal egemenlik ilkesi kapsamında addetmekte ve bu egemenliğinden taviz vermekte çekinmektedirler. Bu durum ise akış aşağısı ülkelerin bu akarsudan yeterince ve hakkaniyetle yararlanamamalarına yol açmakta bu ise çatışma ve gerilimlerin özünü oluşturmaktadır.

Çalışma gereği hidropolitik kavramı Orta Asya bağlamında ele alınacaktır. Orta Asya havzası Seyhun ve Ceyhun nehirleri tarafından sulamakta, bu nehirler bölgenin hem enerji hem de ekonomik olarak yoksul ülkeleri olan Kırgızistan ve Tacikistan'dan doğmakta ve ekonomisinin temelini sulama gerektiren pamuk tarımı teşkil eden akış aşağısı ülkeler olan Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan topraklarından geçmektedir.

Enerji fakiri olan Kırgızistan ve Tacikistan artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla barajlar inşa ederek hidroenerji yoluyla bu eksikliklerini giderme yolunu seçmektedirler, bu durum ise pamuk tarımı için gerekli olan sulama suyunun ihtiyaçtan az olarak akış aşağısı ülkelere gitmesine yol açmaktadır, bu durum ise bölge ülkeleri açısından bir tehdit-çatışma kaynağı yaratmaktadır. Bu çelişkili durumun temelindeyse SSCB döneminden kalma merkezi su planlaması sorunları yatmaktadır. Sovyet döneminde bölgedeki su sorunları Moskova tarafında çözülmekte veya en azından geçici olarak örtbas edilmekte akış yukarısı ülkelerin enerji ihtiyaçları uygun fiyatla akış aşağısındaki su bağımlısı ve enerji zengini devletler tarafından sağlanmaktaydı.

Günümüzde SSCB yönetiminin merkezi planlamasının yerine ulusal devletlerin ulusal çakışan ulusal çıkarları geçmiş durumdadır. Egemen devletler artık suyu ulusal bir meta olarak görmekte ve bu meta üzerindeki haklarından feragat etme yoluna gitmemektedirler, bu durum ise akış aşağısı ülkeleri zor durumda bırakmakta çeşitli alanlarda (ekonomik, siyasi ve gıda güvenliği) devletin meşruiyetini sorgulayıcı akımlara dahi yol açabilmektedir. Su üzerine olan

bu rekabet ve gerilim alanı eğer uygun önlemler alınmazsa, devletlerin dar ulusal çıkarlarını bağlamında bir çıkmaza sürüklenirse zaten istikrarsız olan bu bölgeyi sıcak bir çatışma alanına dönüştürme ihtimali söz konusu olabilecektir. Orta Asya özelinde hidropolitik ilişkilerin çatışmayı evrilme potansiyeli karar vericiler bağlamında incelenecek olup bu durumun temelinde ülkelerin yönetsel özellikleri yatmaktadır.

1.BÖLÜM

1.GÜVENLİK BAĞLAMINDA HİDROPOLİTİKA

1.1.GÜVENLİK

Güvenlik insanlık tarihi kadar eski bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkel insanların hayvanlardan korunmak, doğa olaylarının şiddetinden kaçınmak amacıyla barınaklar inşa etmesi bu gerçekliğe işaret etmek ile birlikte insanlık tarihinin ilerleyen dönemlerinde kurulan ilkel siyasal birimler ile birlikte güvenlik artık salt bireysel bir olgu olmaktan çıkarak birey-toplum ve devleti içine alan geniş bir çembere dönüşmüştür. Antik Yunan da kurulan Attik-Delos Deniz Birliği ''Avrupa'da güvenlik arayışına bağlı olarak ittifakların kurulmasının ilk örneği olarak kabul edilir.''¹ Ancak birlik, içerisindeki dominant olmaya çalışan iki gücün birbirlerinden tehdit algılamaları ve bu yüzden güvensizlik hissine kapılmalarıyla beraber bir savaş sonucu yok olmuştur.²

Belirtilmesi gerekir ki bahsedilen birey-toplum-devlet ve güvenlik ilişkisi her zaman paralel olarak gelişmemiş çoğu zaman birbiriyle çatışan bir zeminde cereyan etmiştir. Bazen devletin güvenliği bizzat o devletin vatandaşlarının güvensizliğine yol açmaktayken bazen devlet, vatandaş için bir tehdit, güvensizlik unsuru olarak belirlemektedir. Roma İmparatorluğunda ise Latince konuşmayan topluluklar barbar olarak nitelendirilmiş ve bu insanların devlet için bir güvensizlik kaynağı olduğu gözle bakılmıştır.

Yukarıda bahsi geçen güvenlik ve güvensizlik kavramlarının tanımının yapılması gerekir ise: ''Güvenlik kavramı, daha çok güvensizlik ihtimallerinin ortadan kaldırılması durumunu ifade etmekte iken, güvensizlik ihtimallerinin ise, şiddete maruz kalma, yokluk, yoksunluk ve yoksullukla karşılaşma gibi ihtimallerini ifade ettiğini söylenebilmektedir.''³

Güvenlik ile ilgili bir diğer kavram ise tehdittir. Yukarıda bahsi geçen tüm güvensizlik kaynaklarının temelinde tehdit kavramının yattığını görülebilmektedir. Sparta müttefiki olan Atina'nın genişlemesini kendi açısından bir tehdit olarak algılamış ve bu tehdidin kendisinde yarattığı derin güvensizlik duygusuyla birlikte savaşa girmiştir.⁴ Roma ise Latin dilinde konuşmayanları Pax-Romana açısından bir tehdit olarak algılayıp güvensizliğini buna dayandırmıştır.⁵

Birbirlerine bağlı olan iki unsur olarak karşımıza çıkan tehdit ve güvenlik birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz etmektedir. Güvenlik kavramının tanımını yaparken karşımıza sürekli tehdit ve tehlike gibi sözcüklerinin çıkması şans eseri olamamakta, bir gerçekliğe işaret

¹ Barış Özdal, **Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı? Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Oluşturma Süreçlerinin Tarihsel Gelişimi**, s.52'den aktaran Barış Özdal, *Diplomasi Tarihi* 1 s.106

² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 8.Baskı, Mkm Yayıncılık, 2013 s.145

³ Beril Dedeoğlu, **Uluslararası Güvenlik ve Stratejileri**, 3.Baskı, İstanbul:Yeni Yüzyıl Yayınları, 2014 s.29

⁴ Oğuz Tekin, **Helen ve Roma Tarihi**, 6.Baskı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015 s.44

⁵ Owen Jarus, '' **Who were the Barbarians?** '' Life Science, 26.4.2018, <https://www.livescience.com/45297-barbarians.html>, Erişim Tarihi 8.11.2018

etmektedir. Ancak bu iki kavram arasında bir çelişki olduğunu da ifade etmemiz gerekmektedir. *“Tehdit bir yanıyla gerçek olgu ve olaylara dayanmak ile birlikte, bir yanıyla da algı ve tahminlere dayanmaktadır. Bir tehdidin gerçek tehlike olup olmadığı, esasen gerçekleştiği zaman ortaya çıkmaktadır, bu da önlem alınması bakımından geç kalmışlığın ifadesi olmaktadır.”*⁶

Algı ile olgu arasındaki mesafenin az olduğu durumlarda devletlerde, güvenlik tasarımları geliştirilmesi, daha başarılı olmaktadır. Algı ve olgu arasındaki mesafenin fazla olduğu zamanlarda aktörler ilgi, zaman ve kaynaklarını muhtemelen hiçbir zaman olgu düzeyine ulaşamayacak bir kanala yönlendirmiş olmaktadırlar. Bu durum bir fırsat maliyeti ortaya çıkarmakta, olgulara dayanmayan algılardan yola çıkılarak yapılan masraf ve çabaların ulusal refah için daha gerekli kanallara yönlendirilmesi imkansız hale gelmektedir. Bu ise nihayetinde ulusal refahı olumsuz yönde etkilemekte, devletin siyasal meşruiyetinin sorgulanması gibi devlet için bir tehdit kaynağı olabilecek yeni bir duruma yol açabilmektedir. Bu tarz çelişkilerden mümkün olduğunca kaçınmak amacıyla aktörlerin takip etmesi gereken en önemli kurallardan biri tekrarlanan davranış olup olmadığını hatırlamak ve bu algının olgu seviyesine gelmesine yol açabilecek sebeplerin varlığını araştırmaktır.⁷

İlk çağlarda vahşi hayvanlardan korunmak amaçlı güdülen güvenlik anlayışı, modern devletin kurulmasıyla birlikte devletin güvenliğini esas alacak biçimde yapılandırılmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte günümüzde çevresel güvenlik, nükleer ve kimyasal silahların yayılması, yoksulluk ve yoksunluk gibi alanlarda çeşitlenip sayısını arttırmıştır. Günümüz güvenlik anlayışlarında öne çıkan en önemli unsurlardan biri ise bireysel güvenlik anlayışıdır. *“Bireylerin güvenliği kavramı ilk kez BM Kalkınma Programının 1994 tarihli İnsani Kalkınma Raporu’nda ele alınmıştır. Buna göre iktisadi güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, şiddetten arınma ve siyasal güvenlik bireylerin güvenliği kapsamında değerlendirilmiştir.”*⁸ Yukarı da sayılmış olan güvenlik çeşitlerini daha da arttırmak mümkün olmakla birlikte aşağı da belli başlıları incelenmiştir.

1.1.1.İktisadi Güvenlik

*“İlk olarak, “ekonomik” kavramı, en genel anlamıyla, mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı, mübadelesi ve tüketimiyle ilgili insan faaliyetlerini ifade eder. Buna bağlı olarak, “ekonomik” kavramı, bu faaliyetlerin herhangi birine işaret edebilir. Güvenliğin alışılmamış tehdit durumlarıyla ilişkilendirilmesinden hareketle, ekonomik güvenliğin yukarıdaki insan eylemlerinde ve bunların yer aldığı bağlamlarda ortaya çıkan olağanüstü durumları kapsadığı sonucuna varılabilir.”*⁹

1.1.2.Gıda Güvenliği

1996 Dünya Gıda Zirvesi'ne göre, gıda güvenliği “tüm insanların sağlıklı ve aktif bir yaşam sürdürebilmek için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya erişebilmesi” olarak anlaşılmalıdır. Gıda güvensizliğinin birey üzerinde birtakım etkileri olabilmektedir. Örneğin, yetersiz ya da dengesiz beslenmeden kaynaklanan malnütrisyonun insan sağlığı üzerinde zararlı etkileri vardır; görme bozukluğuna, konsantrasyon eksikliğine ve öğrenme zorluğuna ve birçok

⁶ Dedeoğlu, op.cit ,s.25

⁷ Ibid., s.30

⁸ Dedeoğlu, op.cit , s.32-35

⁹ Czeslaw Mesjasz, **“Ekonomik Güvenlik”**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, ss. 125-150.

hastalığa neden olabilir ayrıca yaşam süresinin kısalmasına neden olur.¹⁰ Ayrıca istatistiki olarak, “yetersiz beslenmenin dünya çapında en az 842 milyon insanı hala etkilediği” söylenmektedir. Bunların doğal bir sonucu olarak ise gıda güvenliği toplumsal kırılganlığı ve hoşnutsuzluğu arttırarak siyasal istikarara ciddi oranda zarar verebilmektedir.

1.1.3.Sağlık Güvenliği

Ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve politik istikrarsızlığın önlenmesi, her hükümet için temel öncelikler olmakla birlikte genellikle ulusal güvenlik politikasının altında yatan temel motivasyonlardır. Araştırmalar, sağlık durumundaki akut ve kronik değişikliklerin güvenlik üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahip olduğunu ve salgınların istikrarsızlaşmaya, siyasi huzursuzluğa, medeni düzensizliğe veya bir ülkenin veya bölgenin ekonomik olarak yaşayabilirliğinin uzun süreli bozulmasına yol açabileceğini göstermiştir. Bu tür sağlık sorunları, uluslararası, bölgesel, ulusal ve bireysel güvenlik için olası tehditler olduğunda veya bir ülkenin ya da bölgenin ekonomik refahını etkileyebileceği durumlarda üst düzey politika yapımcıların dikkatini çekmektedir.¹¹

1.1.4.Çevresel Güvenlik

*“20. Yüzyılın sonu ile sonrasında devam eden teknolojik gelişmelerin ve hızlı sanayileşmenin çevrede yarattığı etkiyle ortaya çıkan ve insan hayatı başta olmak üzere doğal hayatın akışını olumsuz yönde etkileyen ozon tabakasının incelmeye, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, buzulların erimesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, çölleşme, denizlerin kirlenmesi, su, toprak, hava kirliliği, ormansızlaşma gibi arttırılması mümkün ciddi çevre sorunları günümüz insanlığının yüz yüze kaldığı önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelmiştir.”*¹² Temelinde çevre kirliliği, küresel ısınma, su kirliliği, toprak kirliliği gibi birçok çevre merkezli sorunu barındıran çevresel güvenlik, günümüz gündemini haklı bir biçimde meşgul etmektedir. Bahsi geçen tüm bu sorunlar insan hayatı için son derece kritik bir mertebeye bulunmaktadır. Küresel ısınma nedeniyle büyük göç dalgaları beklenmekte ve siyasi coğrafyanın yeniden tanımlanması söz konusuysen, günümüzde milyonlarca insan temiz su tedarikinden yoksun bir halde hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktadır.¹³

*“Dar anlamda hava, toprak, su kirlenmesi ve gürültü kirliliği olarak algılanan çevre sorunları, gerçekte bunları çoktan aşmış ve bilgiden düşünceye birçok konuda yeni kirlenme alanları oluşturmaktadır.”*¹⁴ Silahlanma, nükleer zarar, çevre kirliliği, az gelişmişlik vb. Bugün teröre destek verme, çevre kirliliğini arttırma gibi birçok konu nedeniyle komşu olmayan

¹⁰ Marion Napoli, “**Towards a Food Insecurity Multidimensional Index**”, Roma Tre University, Master Thesis, Roma, 2010-2011, s.8

¹¹ Rebecca Katz ve Daniel Singer, **Health and Security in Foreign Policy**, Bulletin of the World Health Organization, Cilt 85, Sayı 3, Mart 2007, s.161-244

¹² Derya Sürmelioglu Parlar ve Oğuzhan Aslantürk, **Çevresel Güvenlik Kapsamında Su**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7 (2014), s.72

¹³ Clionadh Raleigh, Lisa Jordan and Idean Salehyan, **Assessing the Impact of Climate Change on Migration and Conflict**, Social Development The World Bank (2017), s.19-25

¹⁴ Mustafa Ökmen. “**Çevre Sorunlarının Sistemler-üstü Niteliği ve Orta Asya**”. Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (2000), s.18

topluluklar bile birbirlerini güvenlik tehdit edici kategoride değerlendirmektedirler.¹⁵ Görüldüğü üzere çevresel güvenlik artık bir üst politika olarak algılamaya başlanmıştır. Üst politika olarak algılanmaya başlanmasının bir sonucu olarak, devletler güvenlik politikalarını tanımlarken bu hususu da dikkate almak durumunda kalacaklarının göstergesidir.

Çevre ile güvenlik arasındaki ilişki konusunda daha çok tanım farklılığından kaynaklanan tartışmalar bulunmakla birlikte, yaşam kalitesini düşüren ve bu şekilde ulusal ve ulus üstü gruplar arasında rekabet ve gerilime neden olan kaynak ve çevresel sorunlar güvenlik tehditleri oluşturmaktadır. *‘Bütün güvenlik tehditleri şiddet bileşenlerini içermese dahi söz konusu durum şiddetli çatışmalara yol açabilmektedir. Bu durum çevreyi ulusal ve uluslararası politikada en öncü konularından biri haline getirmekte, çevreyi ulusal ve uluslararası güvenliğin kapsamına taşımaktadır.’*¹⁶ Çevresel bozulmanın yerel ve bölgesel savaşların çoğunun temel nedenini oluşturabilecek kaynak sıkıntılarına yol açması çevresel güvenlik kavramının önemini her geçen gün arttırmaktadır. İnsan yaşamını doğrudan etkileyen çevre sorunları gelecek olası çatışmaların nedeni olabilecek; söz konusu sorun nüfus artışı, göçler, yoksulluk ve kaynak tükenmesi ile birleşince ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturabilecektir. Özellikle petrol, su, gıda gibi önemli kaynakların daha da azalması söz konusu kaynakları ülkelerin hayati güvenlik sorunu haline getirebilecektir. Ancak önemle belirtilmesi gerekir ki çevresel sorunlar genellikle savaşların tek nedeni olmamakla birlikte diğer gerilim unsurlarıyla birleşmesi durumunda savaşların önemli bir etkenini oluşturmakta; çevresel sorunların yaratacağı yoksulluk, açlık, etnik gerilimler, göç ve devletlerin zayıflaması gibi ikincil etkiler savaşlara yol açabilmektedir.¹⁷

Çevresel güvenlik yukarıda sıraladığımız gıda güvenliği, iktisadi güvenlik, sağlık güvenliği gibi alanları etkileyen ve hatta zaman zamanda onları kapsayan bir alan olarak değerlendirilmek zorundadır. Takdir edilir ki bu alanların tümünün temelini çevresel güvenlik arz etmektedir. Su döngüsündeki bozulma nedeniyle tehdit altında olan su güvenliği, zincirleme bir reaksiyon ile enerji ve gıda güvenliğini de aynı tehdit algısı içinde barındırmaktadır.

1.2.Kaynak Yetersizliği ve Güvenlik

Dünya üzerindeki çatışmaların temelinde aktörün güvensizliği (algısal veya olgusal olarak), bunun altında ise temel motivasyon olarak aktörlerin çıkarları ve amaçları yatmaktadır. Aktörler çıkarlarını geliştirmek amacıyla kıt olan kaynaklara ulaşmada yarış halindedir.

Dünyada bazı kaynaklar eşitsiz olarak dağılmıştır. Örneğin dünyada ki tatlı su kaynağının %26’sı Güney Amerika’da bulunurken, dünya nüfusunun %6’sı bu kıtada yaşamaktadır diğer taraftan dünya tatlı su kaynaklarının %11’ini barındıran Afrika dünya nüfusunun %13’lük kısmına ev sahipliği yapmaktadır.¹⁸ Kaynakların düzensiz ve eşitsiz dağılımı peşinden bazı sorunları da getirmektedir, aktörler ihtiyacı olan kaynakları başkalarından temin etme yoluna gitmekte bu bazen barışçıl yollarla ticaret şeklinde gelişirken, bazen ise emperyal yollar denenmekte bu ise çatışmalara yol açmaktadır. Bilindiği üzere dünya savaşlarının ortaya çıkması bazı kaynaklarda, dünya kaynaklarının bölüşümünün bir sonucu olarak gösterilmektedir.¹⁹

¹⁵ Dedeoğlu, op.cit , s.54-55

¹⁶ Parlar ve Aslantürk, loc.cit.

¹⁷Ibid. s.73

¹⁸ Dursun Yıldız, **Su’dan Savaşlar** , 1.Baskı, İstanbul:Truva Yayınları, 2010, s.26

¹⁹ Barış Özdal, ‘‘1.Düya Savaş’ının Temel Sebepleri’’ , Barış Özdal, R.Kutay Karaca, (ed.), **Diplomasi Tarihi 2 – Ders Notları**, 4.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017, s.5

‘‘Dünya pastasından en büyük pastayı koparabilen, kendi toplum refahını yükseltmekte ve bunu başardığı için de meşruiyetini güçlendirmektedir.’’²⁰ Varlığı koruma ve sürdürme kavramının ‘öteki’nin olanaklarını zorlama anlamına geldiği iyice anlaşılmaya başlanmıştır. ‘‘Toplumsal varlığın sürdürülmesi ve korunması; iktidarların meşruiyetini sürdürmesi, toplumsal refahı arttıracak yeni kaynaklar yaratılması, yeni bölüşüm biçimleri geliştirilmesi , ‘öteki’’lerin o kaynaklara ulaşmasına engel olunması gibi bir dizi dikey genişlemeye uğramıştır.’’²¹ Kaynaklar üzerine tahakküm kurmak amaçlı bir takım dış politik aksiyonları incelerken bu sürecin daha çok sıfır toplamlı bir süreci yansıttığı unutulmaması gerekmektedir. Bir devletin kazancı diğerinin kaybı anlamında gelebilmekte bu yüzden ulusal devletler kaynakları kullanmak ve korumakta son derece sert tavırlar takınabilmektedirler. Aynı zamanda yukarıda işaret edildiği şekilde bir takım kaynakların elde tutulması hükümetler açısından bir meşruiyet kaynağı oluşturmakla birlikte, toplumsal gerginlikleri azaltıcı bir işlevde de bulunmaktadır.

1.2.1.Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği genel tanımı itibarıyla, talebi karşılayabilecek miktarlarda, kesintisiz ve makul bir fiyata enerji piyasalarında bulunabilmesidir. Uygunluk, erişilebilirlik, mevcudiyet, refah ve arz-talep gibi kavramlar enerji güvenliğiyle alakalı son derece kritik noktalar olmakla birlikte enerji güvenliğinin çeşitli yönlerine işaret etmeleri bakımından dikkate alınmaları gereken kavramlardır.²² Bu faktörlerden mevcudiyet, enerji kaynaklarının var olup olmamasıyla ilintilidir. Güvenliğin talep boyutunu öne çıkartan mevcudiyet kavramı, kaynağın talep edildiğinde olup olmadığına işaret etmektedir. Erişilebilirlik, ihtiyaç duyanların bu kaynaklara rahatlıkla ulaşım ulaşamamasıyla ilintilidir. Boru hatlarının inşası, iletim ve ulaşım kanallarının varlığı ve açıklığı, bu başlık altında değerlendirilebilir. Bu bağlamda kaynakların kesintisiz bir biçimde akışının sağlanması önemlidir. Makul bir fiyat ise, daha ziyade maliyet ile alakalı olup talep edenin rekabetçi bir piyasa şartlarında uygun ve ulaşılabilir bir fiyata elde etmesidir. Gelişmekte olan ülkeler açısından son derece kritik bir nokta bulunması bakımından fiyatta makullük, ekonomik açıdan herhangi bir kaynağın diğer kaynağa göre tercih edilmesi anlamında önemlidir. *‘‘Doğada enerji elde etmede kullanılacak birçok kaynak bulunmakla birlikte ekonomik açıdan marjinal faydanın marjinal maliyetin üzerinde olması gerekmektedir. Bu durum aynı maliyette bir yatırımla elde edilecek enerjinin miktarına göre bir kaynağın diğer kaynağa göre tercih edilmesine neden olmaktadır.’’²³*

Kaynakların eşitsiz dağılımından kaynakların sorunlardan biri olan enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, kaynak sahibi ülkenin kaynak sahibi olmayan ülke üzerinde negatif bir bağımlılık ilişkisi tesis edebilmesi açısından son derece tehlikeli bir olgudur. Kaynağa ihtiyacı olan ülke asimetrik karşılıklı bağımlı statüsüne düşebilmektedir. Bu durum birçok sorunu beraberinde getirebilmekle birlikte modern uluslararası ilişkilerin değişen bir boyutuna işaret etmesi bakımında önemlidir.

1.3.Hidropolitika ve Su Güvenliği

Çevresel güvenlik kapsamına giren önemli konulardan birini su kaynakları oluşturmaktadır. Yaşam için vazgeçilmez bir kaynak olan su artık günümüzde, kıtlık, küresel ısınma gibi arttırılması mümkün birçok etmene bağlı olarak küresel bir sorun haline gelmiş; su

²⁰ Dedeoğlu, op.cit , s.63

²¹ Ibid, s.64

²² Aleh Cherp, **Energy and Security**, Inernational Institute for Applied Systems Analysis, 2013, s.335

²³Mitat Çelikpala, **‘‘Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı’’**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40 (Kış 2014), s. 75-99.

sorunlarının her gün biraz daha artması suyun stratejik bir unsur olarak güvenlik kapsamında daha fazla ele alınmasını zorunlu kılmıştır.²⁴

Su güvenliği değişen güvenlik paradigmalarının da etkisiyle soğuk savaş ve daha önceki döneme nazaran daha çok bir üst politika nesnesi olarak algılanmaya başlamıştır.²⁵ Ancak suyun bir üst politika nesnesi olarak algılanmasının temelinde sadece değişen güvenlik anlayış ve paradigmaları yatmamakta bahsedildiği üzere çevresel düzeyde etki eden birçok değişken ile birlikte sorunlu bir karaktere bürünmesi de gerçekliğin bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun bu derece de önem kazanması bazı sonuçları da ortaya çıkarmaktadır. Devletler artık sahip oldukları suyu ulusal bir kaynak olarak addetmeye başlarken güvenlik politikalarını suyun artan önemiyle birlikte su güvenliğini de sağlayacak biçimde oluşturmaya gayret etmektedirler.

Bilindiği üzere su kısıtlı bir kaynak olarak zaman zaman gerilimlere yol açabilmektedir. İşaret edildiği gibi su günümüzde artık kısıtlı bir kaynak statüsüne girmektedir, kısıtlı kaynak ile ifade edilmek istenen ise zamana ve coğrafyaya göre yeryüzüne farkı oranlarda dağılmış olmasıdır. Bunun da etkisiyle artan nüfus ve küresel ısınma gibi nedenlerle birlikte ele alındığında aktörler için kaybetmeyi göze alamayacakları bir kaynak olarak görülmektedir. Bir ABD’li günde ortalama 500, bir İngiliz ise 200 litre su kullanırken bu oran bazı Afrika ülkelerinde kişi başı 3 litreye kadar düşmektedir ayrıca Dünya Sağlık Örgütü’nün açıklamalarına göre her gün 5 yaşın altındaki 4.000 çocuk su ve suya bağlı hastalıklardan dolayı yaşamını yitirmektedir.²⁶ Görüldüğü gibi su kıt bir kaynak olarak eşitsiz dağıtılmış ve bu niteliğiyle birlikte insan hayatını tehdit eden bir görünüm kazanmaktadır.

KITALAR	Nüfus (%)	Su Kaynağı
Kuzey Amerika	8	15
Güney Amerika	6	26
Avrupa	13	8
Afrika	13	11
Asya	60	36
Avustralya ve Adalar	1	5

Kaynak: Dursun Yıldız, **Su’dan Savaşlar**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s.27

Genel olarak bakıldığında dünyada tatlı suyun dağılımında ve suya erişimde kuzey ve güney yarımküre arasında bir eşitsizlik göze çarpmaktadır. DPT’nin 2007 yılı raporlarına bakıldığında dünya nüfusunun %18’lik kısmı kısıtlı miktarlarda içme suyu bulunan veya bu olanağa hiç sahip olmayan bir nüfus. Bu oran Asya ve Pasifik ülkelerinde %37, Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu da %23, Afrika’da %62 iken sanayileşmiş kuzey ülkelerinde %1’lere kadar düşmektedir.²⁷ Suya erişim konusunda büyük sıkıntılar çeken gelişmemiş ülkeler de dikkatleri üzerine çekmesi gereken çok önemli bir hususa daha vurgu yapmamız gerekmektedir. Bu geri kalmış ülkelerde nüfus hızla artmakta, ülkemizde görüldüğü gibi kentlere doğru bir göç söz konusu olmaktadır, bu durumda zaten yetersiz olan suya erişim ve altyapı hizmetlerini daha da yetersiz hale gelerek bölge ülkeleri açısından gıda güvenliğinden,

²⁴ Parlar ve Aslantürk, op.cit. , s.69

²⁵ Dursun Yıldız, **New International Security Paradigm Related to Water and Enviromental Security**, World Scientific News, sayı:19, 2015, s.139

²⁶ Yıldız, ”Su’dan Savaşlar...” op.cit., s.19

²⁷ Ibid., s.26

sağlık güvenliğine kadar pek çok alanı olumsuz mahiyette etkileyecektir. Prof. Dr. Asit Biswas konuya farkı bir bakış açısıyla yaklaşarak, gelişmekte olan dünyada yaşlı nüfusunun gelişmiş ülkelere göre 3,5 kat daha hızla artacağını, nüfusun yaş yapısının değişeceğini ve su kaynakları yönetimi ile ilgili kurumsal belleğin yok olacağını ileri sürmektedir.²⁸

BM raporlarında, bugünkü hızla artan bir dünya nüfusunun yıllık 64 milyar m³lük ilave bir su talebi doğurduğu belirtilmektedir. Dünya nüfusuna 2050 yılına kadar ilave olacağı tahmin edilen 3 milyar kişinin %90'ının gelişmekte olan ülkelerde ve halihazırda su sıkıntısı içinde olan bölgelerde yaşayacağı belirtilmektedir.²⁹ Ancak belirtmek gerekir ki BM verilerine göre artık dünya nüfusunun artış hızı azalmaya başlamıştır, nüfus artış hızındaki bu azalmaya rağmen ülkelerdeki nüfusunun (özellikle güney ülkeleri) yine de belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Konu bu açıdan kısa vadede ele alındığında yaşanan bu oran azalmasının su sorunlarının çözümünde marjinal bir noktada kalacağı ancak uzun vadede kaynaklar üzerinde bir rahatlamaya yol açabileceği yönünde bir çıkarım yapmak mümkün görünmektedir.³⁰

Su sorunu halihazırda günümüze ait bir sorun olarak görülmektedir. Ancak su sadece günümüz devletlerinin politikalarını etkilemekle kalmamış geçmişe sarkan bir biçimde neredeyse her devirde bir güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk çağlarda insanlar gıda güvenliklerini sağlamak amacıyla yerleşim yerlerinin su kenarlarına yapmışlar, diğer kabilelerle su hakkı üzerine çatışmalara girmişlerdir. Hatta günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce Fırat ve Dicle havzasının güneyinde Lagaş ve Umma şehir devletleri arasında su nedeniyle tarihin ilk su savaşı çıkmıştır.³¹ MÖ 5000 yıllarında ise Sümer kent devletleri ilk uygarlığı Mezopotamya'da meydana getirmişlerdir. Uygarlığın burada doğmasının temel nedeni ise Fırat ve Dicle'nin sularının kontrol edilmesi ihtiyacı ile su kanallarının yapılması ve bu kanalların devamlı olarak bakıma muhtaç olmasından kaynaklanmaktadır. Devamlı bakım ihtiyacı tarihin ilk otoriter monarşilerinin bu bölgede kurulmasına yol açmıştır.³² Bununla birlikte suyun günümüzde daha büyük bir baskı altında olduğunu da yadsımamak gerekmektedir. Geçmişte yaşanan su sorunlarının çözümünde birden çok yol bulunabilmekteydi. Modern anlamda siyasal sınırların belirlenmediği dönemlerde başka bir bölgeye doğru yapılması muhtemel bir göç, su sorunlarını ve su üzerindeki baskının hafiflemesi açısından son derece kritik ve önemli bir role sahipken, modern dünyada bu tarz göç hareketlerinin daha kaotik hale gelmesinden dolayı bu çözüm yolu, var olan sorunları daha da kökleştirmekten ileriye gidememektedir. Ancak halihazırda küresel iklim değişikliği sonucu yer değiştirmekte olan insanların mevcudiyeti ve iklim mülteciliği gibi tanımın ortaya çıkması bu ihtimalin tam anlamıyla ortadan kalkmadığını ve yakın zamanda da ortadan kalkması bir yana daha da artmakta olacağının göstergesi olması açısından önemlidir. 2002 yılında yapılan Dünya Su Gününde BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın yaptığı şu açıklama su ve suya bağlı sorunların önemini altını çizmiştir; *'Su üzerindeki kızgın ulusal rekabet, su konusunun çatışma tohumları barındırdığına dair korkuları*

²⁸ Asit K. Biswas, **Integrated Water Resources Management: A Reassessment**, Water International, sayı:29, Haziran 2004, s.248-256

²⁹ Yıldız, 'Su'dan Savaşlar...' op.cit., s.33

³⁰ Biswas, op.cit., s.252

³¹ Erdal Şimşek, **ABD-İsrail-İran Üçgeni: Orta Doğuda Oynanan Kirli Oyunlar**, (İstanbul: Neden Yayıncılık,2007), s.167'den aktaran Parlar Aslantürk, op.cit. , s.71

³² Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 12.Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2003, s.32

destekliyor. Eğer tüm dünya insanları birlikte çalışırlarsa gelecekte güvenli ve sürdürülebilir su bizim olabilir.’³³

SEKTÖR DÜNYA (%)	GELİŞMİŞ OLANLAR (DEVELOPED)	GELİŞMEKTE OLANLAR (DEVELOPING)	AZ OLANLAR (UNDERDEVELOPED)
TARIM %67	39	52	86
SANAYİ %23	46	38	7
İÇME VE KULLANMA SUYU %10	15	10	7

Dünyadaki suların %97,5’i tuzlu su olduğu için kullanılamamaktadır. Geri kalan miktarın %2,5’i tatlı su olup bu miktarın sadece %1’i kullanıma uygundur.³⁴Anlaşılacağı üzere dünya üzerinde bulunan suyun sadece küçük bir kısmı kullanıma uygundur. Kullanıma uygun sular ise çeşitli kullanım alanlarına sahiptir. Suyun kullanım alanlarına baktığımızda, tarımsal kullanım, evsel kullanım ve endüstriyel kullanım olmak üzere üçlü bir ayrıma gidildiğini görmekteyiz.

TABLO.1

Kilometre Küp ³⁵	1900	1950	1995
Kullanım			
<i>Tarım</i>			
Çekim	500	1100	2500
Tüketim	300	700	1750
<i>Endüstri</i>			
Çekim	40	200	750
Tüketim	5	20	80
<i>Evsel</i>			
Çekim	20	90	350
Tüketim	5	115	50

KAYNAK: Dursun Yıldız, Su’dan Savaşlar

Tarımsal su kullanımı su kullanım alanlarının en büyüğüdür. Tarımsal anlamda su kullanımı gıda güvenliği ve sağlık güvenliğiyle yakından alakalı olmakla birlikte iktisadi güvenlik alanından da soyutlanamaz bir karakter arz etmektedir. Postel’e göre 1995 yılı itibarıyla dünyada dolaylı (hayvansal ürünlerle) veya dolaysız olarak kişi başı yıllık 300 kilogram tahıl tüketilmektedir ve bu tüketim düzeyiyle dünya nüfusuna her yıl eklenen 90 milyon kişiye yetecek miktarda tahıl üretmek için yılda fazladan 27 milyar m³ suya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu miktar Fırat nehrinin ortalama yıllık akışına denktir.³⁶ Aynı zamanda tarımsal su tüketimi tablodan anlaşılacağı üzere bir gelişmişlik indeksi olma özelliği de

³³ Fierce national competition over water resources has prompted fears that water issues contain the seeds of violent conflict. ...If all the world’s peoples work together, a secure and sustainable water future can be ours. Kofi Annan, World Water Day 2002

³⁴ UN World Water Development Report 2003, <http://www.unwater.org/publications/water-people-water-life/>, Erişim Tarihi: 22.12.2018

³⁵ Tablo **World Water Council**’den alıntı olup tarafımızdan Türkçeleştirilmiştir.

³⁶ Yıldız, ‘‘Su’dan Savaşlar...’’op.cit. , s.35

taşımaktadır. Gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelerde su tüketiminin büyük bölümü tarımsal kullanıma ayrılmakta iken bu durum gelişmiş ülkelerde görülmemekte, gelişmiş ülkelerde ilk sırayı sanayi almaktadır. Tarımsal anlamda su kullanımını aynı zamanda ülkenin iktisadi alandaki gelir kaynaklarının neler olabileceğini işaret etmesi bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Tarımsal su kullanımının ilk sırada olduğu ülkelerde, ülke ekonomisi genellikle tarım ürünlerine dayanmaktayken bunun hidropolitik anlamda bir takım sonuçları bulunmaktadır. Yağışın az olduğu zamanlarda veya yukarı havza ülkesinin ülkeye gelen suya müdahale ettiği durumlarda iktisadi güvenlik olumsuz şekilde etkilenmekte, toplumsal alanda bir takım sorunlar ortaya çıkmakta ve doğrudan devletin güvenliğine etki etmektedir.

Su ve kalkınma arasında ise anlaşılacağı üzere doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Hindistan'ın Tamil Nadu bölgesinde sulama altyapısına sahip bölgelerde yoksulluk oranı %25'e kadar düşerken, kuru tarım uygulanan bölgelerde bu oran %70'e ulaşabilmektedir. Kenya'da 1998-1999 taşkınlarını takip eden, 1999-2000 kuraklığının yarattığı ekonomik kayıplar Kenya'nın gayri safi milli hasılasının %16'sına ulaşmıştır.³⁷ *'İki ülkenin kişi başına düşen yıllık su miktarı aynı olduğu halde sanayileşmiş olan ülkenin ileri sulama teknikleriyle suyu daha verimli kullanabilme, sanayileşmenin getirdiği sosyal adaptasyon kapasitesinin yüksek oluşu gibi avantajları bulunur.'*³⁸ Nüfus ve su potansiyeli açısından çok benzer özellikler taşıyan ancak birisi tarım, diğeri ise gelişmiş bir sanayi ülkesi olan iki ülkenin aynı seviyede su sıkıntısı ile karşılaşmayacağı söylenilebilmektedir.

1.3.1.Sınır Aşan Sular

Sınır aşan sular tarımsal anlamda su kullanımının başka bir boyutunu işaret etmektedir. Dünya üzerindeki bazı akarsular belirli bir devletin ülkesinden doğmakta, daha sonra sınır oluşturarak veya oluşturmadan diğer bir devletin ülkesine girmektedir. Anlaşılacağı üzere sınır aşan sular doğaları gereği birden fazla devletin ülkesel egemenliği içinde görülebilmektedir. Dünya üzerinde toplam 263 tane, sınır aşan suların oluşturduğu nehir havzası (river basins) vardır, bu havzalar dünya yüzeyinin %45,3'ünü kaplamaktayken, dünya nüfusunun %40'ına ev sahipliği yapmaktadır.³⁹ *'Dünya nüfusunun yaklaşık %40'nın yaşadığı uluslararası nehir havzalarının üçte ikisinde ortak su yönetimine ilişkin bir anlaşma bulunmamakta; bu havzalarda su kullanımına yönelik gerginlikler yaşanmaktadır.'*⁴⁰ Aşağı havza (down-stream) ve yukarı havza (up-stream) ülkeleri arasında gelişmişlik ve su kullanım alanları bakımından bir takım farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu ülkelerden bazıları su kaynaklarına tarımsal sulama bağlamında bağımlı bir konumda iken, diğerleri ise hidro-enerji alanında aynı su kaynağına bağımlı bir durumda bulunabilmektedir. Ekonomisi suya bağlı yani tarımsal su kullanımının yüksek olduğu ülkelerde, ekonomi su ile denk bir anlam ifade etmektedir. Yukarı havza devletlerinin su üzerindeki her hangi bir tasarrufu, aşağı havzadaki ekonomisinin temelinde tarım olan ülkeleri zor durumda bırakabilmektedir. Özellikle fosil yakıtlar konusunda fakir olan ülkeler, suyu tıpkı petrol ve kömür gibi bir enerji kaynağı olarak görmektedirler. Aynı zamanda yukarıda bahsedildiği üzere bazı devletler suyu ulusal bir kaynak olarak görmekte, ulusal egemenlik bağlamında bir bakış açısı sergilemekte iken, Kofi Annan'ın da üzerinde durduğu bir konu olarak su kaynakları üzerinde ulusal çıkar ve ulusal rekabet bu sorunsallaşma da bir katalizör olarak karşımıza çıkmaktadır. Paylaşılan su havzalarında bu doğal kaynağın

³⁷ Yıldız, **Su Güvenliği 2050**, Truva Yayınları, Ankara 2014, s.36

³⁸ Ibid, s.49

³⁹ Malik Faisal Moonzajer, **Water Powers and Water Wars**, Iqra Universty, İslamabad, s.1

⁴⁰ Parlar ve Aslantürk, op.cit. , s.81

sıfır toplamı bir rekabete yol açmakta olduğunu yani birinin kazanırken diğerinin kaybettiği bir durum olduğu söylenmektedir. Su üzerindeki egemenlik ve çıkar meseleleri devletlerin sınır aşan sular özelindeki politikalarını birbiriyle çelişen ve zaman zaman çatışan bir karaktere bürünmesini sağlamaktadır.

21. yüzyılın başında yukarıda da vurgulandığı üzere kirlilik, hızlı nüfus artışı, iklimsel düzensizlikler ve çevresel bozulmanın yanı sıra, dünyadaki su kaynaklarını baskılayan diğer bir problem de, suyun ülkeler arasında paylaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹ Sınır aşan (transboundary) veya sınır oluşturan sular devletlerarası ciddi bir sorun alanını teşkil etmekteyken uluslararası hukukun hala oluşturulmadığı bir alanı da işaret etmektedir. *‘‘Bugüne kadar ülkeler arasında uluslararası sular konusunda 300’e yakın, su kaynağının korunmasına yönelik ise 2 bin adet anlaşma imzalanmasına rağmen, bu konular henüz tüm devletler tarafında kabul gören, kesin kurallara bağlanmış durumda değildir.’’*⁴² Sınır aşan sular konusunda uluslararası alanda, kesin-bağlayıcı hükümler olmamakla beraber, çeşitli dönemlerde, çeşitli hedefler doğrultusunda bir araya gelen BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), Dünya Bankası, Uluslararası Hukuk Derneği (UHD), Dünya Su Komisyonu gibi kuruluşlar uluslararası suların kullanımına tavsiye niteliğinde deklarasyonlar yayınlamışlardır. Devletlerarası su paylaşımı konusunda ilk adımın 1966 Helsinki Konferansı ile atılmıştır. BM tarafından oluşturulan Uluslararası Hukuk Komisyonu bu tarihten itibaren konuyla ilgili araştırmalar yaparak çalışmalarına başlamıştır. Konuyla ilgilenen önemli bir diğer kurum ise Dünya Bankası’dır. Temel amacı, doğal kaynakların rasyonel ve etkin bir biçimde kullanma yöntemini geliştirmektir.⁴³

Sınır aşan suların kullanımına yönelik çeşitli doktrinler bulunmaktadır. Bu birbirinden farklı doktrinlerin ilerini sürülmesinin temelinde akarsu havzalarının birbirlerinden farklı nitelikleri, kullanım alanlarının farklı olması ve devletlerin ulusal çıkar algılamalarındaki farklılaşmalar yatmaktadır. Bu birbirinden farklı ve bir o kadar çelişen doktrinlerden ilki Mutlak Egemenlik Doktrini’dir. Bu doktrine göre yukarı kıyıdaş devlet, aşağı kıyıdaş devletin hiçbir hak ve ihtiyacını göz önünde bulundurmaksızın su üzerinde mutlak bir tasarruf hakkına sahip olarak görülmektedir. Doktrin’in özünde, suyun kaynak ve akış yukarısı ülkelerin egemenliği kapsamında değerlendirilmesini ön gören reel politik bir yaklaşım görülmektedir. İkincisi ise, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini’dir. Bu doktrine göre ise, yukarı kıyıdaş devletlerin akarsuların doğal mecralarını izlemelerine müdahale etmemeleri savunulmaktadır. Yukarı kıyıdaş devlet, suyu kirlileme, baraj kurma gibi faaliyetlerini yasaklama bakımında yukarı kıyıdaş ve kaynak ülkelerin aleyhine, aşağı kıyıdaş devletlerin ise lehine bir bakış açısı sergilemektedir. Üçüncü doktrin olan ön kullanım üstünlüğü doktrini ise kıyıdaş devletlerin diğerlerinden önce başlatmış oldukları tasarruf faaliyetlerini kazanılmış hak olarak görmektedir. Son doktrin olan adil (hakkaniyetli) kullanım doktrini ise kıyıdaş devletlerin sulardan eşit ve ihtiyaçları oranında faydalanmasını öngörmektedir.⁴⁴ Suyun azami fayda, asgari zarar verecek biçimde paylaşılması esas iken bu doktrini eleştirilen yanı sıra, kıyıdaş devletin bir metrelik bir kıyısı olsa ve akarsuya hiçbir şekilde katkıda bulunmasa dahi diğerleri

⁴¹ Yıldız, ‘‘Su’dan Savaşlar...’’ op.cit. , s.133

⁴² Ibid., s.135

⁴³ Ilgar Rüştü ve Khalef Salem, **Türkiye’nin Sınır Aşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Bir Bakış**, Marmara Coğrafya Dergisi, sayı:10, Temmuz 2004, s.57

⁴⁴ Ibid. , s.58-61

gibi hatta Türkmenistan örneğinde görüldüğü üzere kaynak ülkeden bile daha fazla su çekebilmektedir.

1.3.2.Su Savaşları

Su sorunları doğrudan ve dolaylı olarak güvenlik olgusuyla çift taraflı bir ilişki içerisinde. Su, gıda güvenliği, iktisadi güvenlik ve sağlık güvenliği gibi alanları birinci dereceden etkilerken, güvenlik veya güvensizlik durumları da su ve su kaynağını etkileyebilmektedir. Su sorunu, kıtlığı beraberinde getirebilirken, terör gibi güvenlik sorunları suya erişim bakımından bir takım zararlı sonuçları beraberinde getirmektedir.

Amerikan akademiasındaki bir azınlık görüşüne göre bütün savaşların altında yatan temel motivasyon, ulusal kazanç amaçlı olarak güdülen kaynak arayışı bağlamındaki çevresel konulardır. Bu görüş kendi içerisinde birkaç alt gruba ayrılabilir. İlk olarak savunucusunun Arthur Westing olduğu bu görüş, savaşlarının tamamıyla çevresel etkenlerden dolayı ortaya çıktığını savunuyorken, diğer bir görüş ise savaşlarının temelinde salt çevresel etkenler yerine kaynakların dağılımındaki orantısızlığa vurgu yaparak savaşların jeopolitik veya sosyoekonomik kıtlık⁴⁵ kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Çoğunluğun savunduğu görüş ise çevresel kıtlık ve azalmanın doğrudan bir savaşa neden olmadığı yönündedir. Aaron Wolf ve Jesse Hammer gibi bir takım yazar ise çevresel konuların savaşa direkt olarak neden olmadığını ancak bölgesel güvenlik üzerinde muazzam bir etkisinin olduğunu savunmaktadır. Bazı akademisyenler ise su ve çevresel sorunların görünürde savaşa yol açabileceğine dair bir izlenimin olduğunu ancak bunun savaşın asıl nedeninin gizlenmesi amaçlı bir aldatmaca olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁶ Ayrıca suyun, ülkeler arasında silahlı çatışmaya neden olan çok sayıdaki faktörden sadece biri olması nedeniyle, suyun çatışmanın temel nedeni mi yoksa görünen sebep mi olduğu genellikle tespit edilememektedir.⁴⁷

1919-1994 yılları arasında yaşanan 412 uluslararası krizi inceleyen Wolf, bunlardan sadece yedisinin suya erişim üzerine olduğunu, suyun savaş için önemli bir etken olabileceğini, ancak sadece su kaynaklı olan hiçbir çatışmanın yaşanmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla Wolf ve diğer benzer şekilde düşünen araştırmacılar, suyun çatışmalarda önemli bir etken olduğunu ancak, tek ve özgün bir neden olmadığı üzerinde durmaktadırlar. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere bu sonuçların su üzerindeki baskının henüz bugün ki düzeyde olmadığı zamanlarda alındığını göz önünde bulunduramaz kritik bir öneme sahip olacaktır.⁴⁸

Wolf ve Hammer'a göre su kaynaklı çatışma analizlerinde kullanılacak dokuz farklı gösterge bulunmaktadır. Su miktarı, su kalitesi, çok taraflı kullanımın yönetimi, siyasal anlaşmazlıklar, jeopolitik çevre, ulusal gelişmişlik seviyesi, hidropolitik çıkarlar, kurumsal su kaynakları kontrolü ve ulusal su kültürü.⁴⁹ Homer Dixon ise uygulamadaki politikaları esas alarak, akış yukarısı ve akış aşağısı ülkeleri arasındaki su anlaşmazlıklarının belirli koşullarda

⁴⁵ Kıtlık kavramı scarcity'nin karşılığı olarak göreceli yoksunluk ile eş bir anlamda kullanılmıştır. Kavramsal düzeyde detaylı bilgi için bkz., Özden Bilen, **Türkiye'nin Su Gündemi**, Ankara: DSI İdari ve Mali İşler Komitesi Yayınları, 2009

⁴⁶ William B. Hartman, **Central Asia's Ranging Waters: The Prospects of Water Conflict in Central Asia**, Naval Postgraduate School, Monterey California, Yüksek Lisans Tezi, s.6

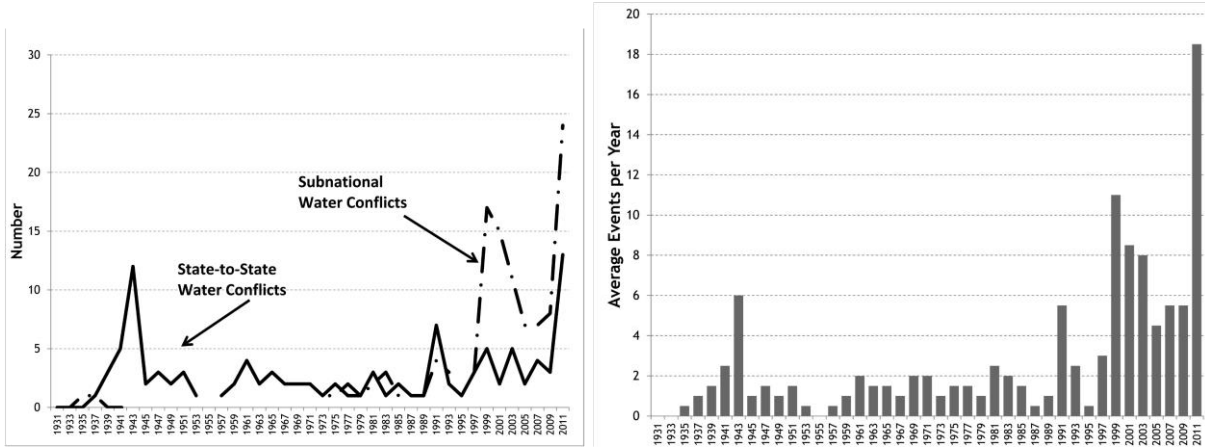
⁴⁷ Yıldız, "Su'dan Savaşlar...", op.cit., s.93

⁴⁸ Ibid., s.91

⁴⁹ Ibid., s.8-9

ortaya çıkabileceğini iddia etmektedir. Bu koşullardan ilki, akış yukarısında ki ülkenin ulusal refahının suya bağlı olması, ikincisi akış yukarısında ki ülkenin nehrin suyunu engellemek konusunda sıkça tehditkar davranması ve sonuncusu ise akış aşağısında ki ülkenin şartları değiştirebilecek askeri güce sahip olduğunu düşünmesidir.⁵⁰

Yukarıda verilen makro ölçekli göstergelere karşı son zamanda yapılan bazı çalışmalarda karşı çıkılmış, su nedenli çatışmaların salt devletlere ait bir sorun olmadığına, yaşanan çoğu çatışmanın hükümet dışı aktörlerin taraf olduğuna dair bir takım bulgular ileri sürülmüştür.

Kaynak: Peter H. Gleick and Matthew Heberger, *Water and Conflict, Events, Trends and Analysis* (2012)

Bahsi geçen çalışmada belirtildiği üzere giderek artan bir çatışma eğilimi, son zamanlarda raporlanmanın gelişmesi gibi bir unsura bağlanılabildiği gibi artan terör ve yerel şiddet hareketlerinin de bu artış eğiliminde etkili olduğu söylenilebilmektedir.⁵¹ Bu konuda dikkatleri üzerine çekmesi gereken konu su üzerine olan çatışmaların artık sadece devletsel bir olgu olmaktan çıkıp hükümet dışı aktörlerin ve özellikle terör grupları ve yerel şiddet unsurlarının da sürece dahil edilmesinin zaruri hale geldiği gerçeğidir. Çalışmada yapılan vaka analizlerinde (case study) görülüyor ki, artık su kaynakları terör hedefi haline gelebilmekte, tarımsal anlamda yaşanan su kıtlıkları (shortage) bireyler ve gruplar arası şiddeti arttırabilmektedir.⁵² Anlaşılabileceği üzere su yapılacak olan çalışmalarda artan bir düzeyde mikro ölçekteki göstergeleri dahil etmek bir zorunluluk haline gelmiş olsa dahi makro ölçekteki göstergelerin yine de kritik derecedeki önemi yadsınmamalıdır. Su üzerindeki hükümet dışı çatışma alanlarının bulunup, bulunmaması devletin içsel yapısı, kurumsal bir takım özellikler, askeri kapasitesi gibi birçok alan ile yakından alakalı olup birbirinden ayrılamaz bir bütünlük arz etmektedir.

Bu göstergelere ek olarak aktörlerin iç politik yapısı, karar verme sistemleri, uluslararası sistemin yapısı, uluslararası örgütlerde bulunup-bulunmaması, ekonomik

⁵⁰ Homer-Dixon, **Environment, Scarcity and Violence**, Princeton University Press, 1999'dan aktaran Yıldız, ‘‘ Su’dan Savaşlar...’’, op.cit., s.95-96

⁵¹ Peter H. Gleick and Matthew Heberger, **Water and Conflict, Events, Trends and Analysis**, The World’s Water Volume 8, Water Brief 3, s.161-162

⁵² Ibid., s.163-168

göstergeler, ekonomik olarak açıklık ve kapalılığı, insani gelişmişlik endeksi gibi çok sayıda faktör bir analiz aracı olarak kullanılacaktır.

‘‘Su sorunlarında anlaşmazlığın ilerleyip ilerlememesinin, sorunun kökleşmemiş olması, totaliter bir rejimin iktidarda olup olmaması, nehir havzasının büyüklüğü, çatışmaya büyük gücün katılıp katılmadığı gibi çeşitli faktörlere bağlı bir süreç olduğu ileri sürülüyorken, çatışmayı önleyecek faktörler konusunda ise bölge ve ülkeler arasında barış ve istikrar ortamının sürmesi, söz konusu ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri, ülkeler arasındaki ittifak ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin düzeyi gibi çeşitli faktörlerin önemli olduğu üzerinde durulmaktadır.’’⁵³

Bazı uzmanlar ise su konusunda gelecekte yaşanabilecek silahlı anlaşmazlıklarda su sorunu esasını reddederek, askeri çatışmalarda ülkelerin çeşitli karakteristik özelliklerinin rol oynayacağını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre su, ülkelerin başka bir konuda itilaf halinde olmaları halinde, itilafın nedeni değil, itilaf çıkarmanın bir aracı olarak kullanılabilir. ⁵⁴ Birbiriyle tarihten gelen bir düşmanlık içerisinde bulunan ve aralarında çeşitli ihtilaf alanları bulunan devletler su konusunu bir araç olarak kullanıp var olan ihtilafı tırmandırabilmektedirler. Bu tarz durumlarda çatışmanın asıl nedeni gizleniyorken, saldırgan tavırlara bir meşruiyet zemini hazırlanabilmektedir. Bir ülke doğal yayılım alanı olarak gördüğü yakın bir coğrafyaya yapılması muhtemel bir müdahalede su sorununu bir meşrulaştırma aracı olarak kullanabileceği gibi sorunun temelinde gerçekten su sorunu da yatabilmektedir. Bu tarz durumlarda genellikle sorunun gerçek nedeni tam anlamıyla kestirilememektedir. Ayrıca dünyanın su sıkıntısı içinde olan bölgeleri genellikle siyasi gerilim ve çatışmanın yoğun olduğu bölgelerdir. Bu nedenle dünyanın bu savaş-yoğun bölgelerinde meydana gelen bir savaşın suya yönelik mi yoksa *sudan* kaynaklı bir savaş mı olduğu bahsedildiği üzere çoğu zaman tahmin edilememektedir. Ancak su savaşı kavramı her zaman ön plana çıkartılarak bu tehdidin devamı sağlanmaktadır.

Yine de Hugo Grotius’un *‘‘devletler arasında savaşa yol açmayacak hiçbir anlaşmazlık yoktur’’* tezi bizi su savaşları konusunda uyanık olmaya davet etmektedir. ⁵⁵ Bununla birlikte su sorununun salt savaşa doğru evrilen bir sorun alanı olmadığına altının çizilmesi de gerekmektedir. Çoğu durumda su için savaşa başvurma maliyeti, kazanılacak faydadan fazla olmaktadır. Böyle durumlarda rasyonel hareket eden devlet savaş yerine işbirliği süreçlerini devreye sokmakta, sorun alanının bir işbirliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarfetmektedir. Dünya üzerinde giderek artan bir savaş karşıtlığı, savaşın sorunların tamamen çözümünde, sorunsuz bir çözüm yolu olmadığı yönündeki kabuller, savaşın giderek bir dış politik opsiyon olarak görülmesini azaltmıştır. Aynı zamanda artan karşılıklı bağımlılık ve ekonominin globalleşmesi savaş ihtimalini çoğu kez düşürmekte, yapıcı ve barışçıl çözümlere gidilmesi yönündeki eğilimlerin yükselişine yardımcı olmaktadır. ⁵⁶

Su sorunlarının barışçıl yöntemlerle çözülmesi bölge gerçeklerine uygun politikalar izlenmesine bağlı olmakla birlikte, sorunun baş gösterdiği bölgelerin farklılaşması, evrensel tek bir çözüm olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bununla beraber evrensel olarak tatbik edilebilecek olan temel ilke karşılıklı güvenin tesisi olmalıdır. Su sorunlarının minimize edilmesi amaçlı birçok tek taraflı çalışma yapılmasına rağmen çoğu kez bu tek taraflı çalışmalar karşı tarafta bir tehdit algısı yaratmaktadır. Türkiye’nin Fırat ve Dicle üzerinde gerçekleştirdiği Güneydoğu Anadolu Projesi aslında aşağı havza

⁵³ Yıldız, ‘‘Su’dan Savaşlar...’’, s.97

⁵⁴ Ibid., s.104

⁵⁵ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, Çeviri. Seha Meray, Ankara: AÜ Basımevi, 1967, s.17

⁵⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 2.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013, s.199

ülkeleri olan Suriye ve Irak'ın uzun vadeli olarak yararına olsa da iki devlet Türkiye'nin bu tek taraflı hareketinden tehdit algılamış, daha sonraki diplomatik yollarla tartışma önerilerinin rasyonel olmayan bir şekilde reddetmelerine yol açmıştır. Anlaşılacağı üzere çok taraflılık, su sorunlarının çözümünde ve kalıcı barışın inşa sürecinde kilit bir roledir. Suyun kısıtlı bir doğal kaynak olarak petrol ve doğalgazdan farkı yönetimi, işletilmesi ve kullanılmasının bölgesel ölçekte olmasıdır. Buradan yola çıkarak su sorunlarına yönelik olan düzenlemelerin yerelliğinin dikkati çekmesi gerekmektedir.

Su sorunları hakkında rasyonel bir biçimde düşünüldüğünde şu sonuca varılmaktadır: İnsanlık tarihi boyunca yaşanan tüm anlaşmazlıklar ve savaşlar en sonunda yapılan anlaşmalarla bitirilebilmiştir. Su konusunda da MS 835-1997 yılları arasında 2081 anlaşma yapılmış, bunlardan tam 1020 tanesi ise, 1914-1977 tarihleri arasında yapılmıştır.⁵⁷ Ayrıca tarihsel kayıtlar göstermektedir ki, su sorunları bir çatışmadan ziyade işbirliğine yol açmaktadır. Yoffee, Wolf ve Giardono'ya göre kayda geçmiş su sorunlarının %28'i bir çatışmaya yol açıyorsa da, 2/3'ü işbirliğiyle sonuçlanmıştır.⁵⁸ Görüldüğü üzere su üzerine yaşanan sorunların anlaşmalar yoluyla çözülmesi yaygınlaşmakla birlikte geçmişten gelen geleneklerde bunun günümüze özgü bir durum olmadığını göstermektedir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere su üzerine bağlayıcı hukuk kurallarının olmayışı bu anlaşmaların bölgesel çapta ve sui generis bir nitelikte olmasını sağlamaktadır.

Belirtilmesi gerekir ki, halihazırdaki su sorunlarının bazılarında mutlak bir su yoksunluğu (shortage) görülmemekte sorunun temelinde su yönetimindeki aksaklıklar veya su yönetiminin hiç bulunmaması yatmaktadır. Yukarıda ki **TABLO.1** 'den anlaşılacağı üzere günümüzde çekilen suyun bir bölümü kullanılmadan buharlaşmakta ya da başka yollarla kirlenerek kullanılamayacak hale gelmektedir. Su yönetimi eksikliğinin sonucu olarak su kaynakları daha büyük bir baskı altına girmektedir. Bu baskının hafifletilmesi çok taraflı, adil ve tarafların çıkarları arasında denge kurulacak olan bir takım düzenlemelerin varlığına bağlıdır. Ancak tarafların su sorununun sıfır toplamı olarak gördüğü çoğu uyuşmazlıkta bahsi geçen mahiyette ilkelerin uygulanması pratikte mümkün olmamaktadır. Sorunun çözümüne dair çeşitli anlaşmalar yapılmakta, ancak bunların uygulanması çoğu durumda mümkün olmamaktadır.

2.BÖLÜM **2.ORTA ASYA**

Orta Asya batıda Hazar Denizi, doğuda Çin ile, kuzeyde Rusya ve güneyde İran, Afganistan ve Çin ile sınır olan bölgeye verilen bir coğrafi isimdir. Bu gün bölge eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ev sahipliği yapmaktadır.⁵⁹ Yukarıda bahsi geçen tanımlama coğrafi eksenli yapılmış bir tanımlama olup çeşitli kaynaklarda bölgeye dair tarih ve kültür eksenli tanımlamalar da yapılmaktadır. Bu tanımlardan birisi bölge sınırlarını Afganistan, Kuzeydoğu İran, Pakistan, Kuzey Hindistan, Batı Çin ve Moğolistan'ı da içerecek biçimde genişletmiştir⁶⁰. Ancak

⁵⁷ FAO, **Legislative Study** , No:15, 1978 'dan aktaran Yıldız, 'Su'dan Savaşlar ... ' op.cit, s.299

⁵⁸ D. Yıldız, C. Çakmak, N. Yıldırım, E. Ekinci, **Water a Time Bomb in Central Asia Water** , Regional Report no.6, 2014 , Hydropolitics Academy, s.9

⁵⁹ The Editors of Encyclopaedia Britannica, **Central Asia**, 12 Ekim 2018, <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> , Erişim Tarihi: 29.11.2018

⁶⁰ Dursun Yıldız, **Orta Asya'nın Stratejik Suları**, İstanbul: Truva Yayınları, 2012, s.21

çalışmamızda Orta Asya terimiyle kastedilen, bölgeyi küçülten ve daha kesin sınırlarla birlikte tanımlayan ilk görüş olacaktır.

2.1.BÖLGENİN ULUSLARARASI SİSTEME KATILIMI

Bölgenin uluslararası ilişkiler sahnesine çıkması Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Sovyet döneminde bahsi geçen ülkeler Sovyetler Birliğine bağlı cumhuriyetler biçimde örgütlenmiş durumda iken uluslararası alandaki bir varlıklarından söz etmek mümkün durumda değildi. Ancak Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte bu bahsi geçen beş devlet uluslararası alanda egemen birer devlet olarak boy göstermeye başlamıştır. Yeni bağımsız aktörler olarak sahneye çıkan bu devletler bir anlamda yeni uluslararası düzenin veya düzensizliğin hem bir sonucu hem de bir nedeni durumunda olmuşlardır. Yeni uluslararası sistem belirgin olarak, bir önceki Soğuk Savaş döneminin ideolojik bölünmüşlük üzerine olan yapısını geride bırakan; ancak daha spesifik konuları ele alma ihtiyacı duyan, ulusal çıkar vurgusunu daha ön plana çıkararak, aralarında hiyerarşik bir düzenin olmadığı, birbirine yakın ağırlıkta ve birbirine bağlı birçok güvenlik sorununun olduğu bir düzen halini almaktadır. Bu yeni düzen içinde her devlet geçmişin ideolojik eksenli sorumluluk ve yükümlülüklerini bir kenara bırakarak, kendi ulusal çıkarını maksimize etme amacı güden çok çeşitli davranışları önceki döneme nazaran daha bağımsız bir biçimde sergileme imkanı bulmuştur. Bununla birlikte devletler bir önceki dönemde sergilemeyi dahi düşünemeyecekleri bir takım yeni olanakları görme ve daha fazla fayda sağlama olanağını da elde etmişlerdir.⁶¹ Orta Asya'da bu gelişmelerden etkilenmiş bir durumdadır. Bağımsızlık sonrası bölge devletleri daha bağımsız ve ulusal çıkarını gözetken politikalara yönelmekle birlikte eskiden merkezi ve entegre bir sistem içerisinde varlıklarını sürdürdükleri komşuları üzerinde zaman zaman negatif etkilerde bulunabilmektedirler.

2.2.BÖLGE DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bölge ülkeleri birçok benzerlik sergilemekle birlikte Özbekistan, iç istikarı , ekonomik durumu ve nüfusuyla birlikte bölgesel bir hegemon haline gelebilecek olanaklara muktedir gözükmektedir. Aynı zamanda diğer dört Orta Asya ülkesiyle sınırları olan tek devlet olarak, bölgesel güvenlikte anahtar bir role sahiptir. Sınırlarının savaş zamanında SSCB merkezi yöntemi tarafından şekillendirildiğinden dolayı ülke SSCB devrinde merkezi yönetimin bölgedeki bir temsilcisi gibiydi ancak halihazırda ülkenin Rusya ve Çin ile sınırı olmaması daha bağımsız bir politika izlemesinde teşvik edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin bir başka devleti olan Kırgızistan ise batılılar tarafından bölgedeki bir demokrasi adası olarak görülürken, bölge ülkelerinden bir diğer farkı ise doğal kaynak zenginliği bakımından diğerleri kadar şanslı olmamasıdır.⁶² Ülke dağlık bir coğrafyaya sahip olması dolayısıyla ekonomik olarak gelişimini tamamlayamamış ve iç istikrarını sağlama konusunda bir takım sıkıntılar yaşamaktadır. Ülke içerisinde bulundurduğu Özbek nüfus ile birlikte 2010 yılında bir iç savaşa sürüklenmiş, Oş ve Celalabad kentlerinde yoğun olarak yaşanan çatışmalarda 893 kişi hayatını

⁶¹ M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s.5

⁶² Artur Lakotos, **The New Game for Energy: Geopolitics of Central Asia**, Prague Papers on The History of International Relations, Sayı:1, 2014, s.143

kaybetmiş, 1500 kişi ise yaralanmıştır.⁶³ En kuzeydeki Cumhuriyet olan Kazakistan ise Orta Asya devletleri arasında en büyük yüz ölçümüne sahip ülke olarak karşımıza çıkmak ile birlikte nüfus açısından ise Özbekistan'ın ardından ikinci sırayı almaktadır. Ayrıca Kazakistan eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Azerbaycan'ın ardından en büyük ikinci büyük petrol rezervlerine sahip ülkedir. Böylece ekonomik kalkınmasının temelini petrolün arz ettiği ülke büyük bir ekonomik potansiyel olarak görülmektedir.⁶⁴ Sovyet döneminde stratejik bir ülke olarak nükleer tesise(Semipalatinsk) ve uzay üssüne (Baikonur) ev sahipliği yapan ülke, Sovyetlerin çöküşüyle birlikte SSCB'den kalan nükleer silahlarla bir nükleer ülke olarak karşımıza çıkmıştı, ancak daha sonra Nazarbayev'in bu silahların ülke dışına çıkarılması kabul etmesiyle uluslararası toplumun güvenini kazanmıştır. Kazakistan eski bir komünist parti üyesi Nazarbayev tarafından yönetilirken, despotik yanları ağır basan bir siyasal sisteme sahip bir ülke olarak dünya kamuoyu önünde boy göstermektedir. Orta Asya'nın bir diğer ülkesi olan Türkmenistan ise modern bir ulus devletten ziyade bir kabile devleti görünümü vermektedir. Çöllerin hakim olduğu bir ülke olan Türkmenistan bu özelliği sayesinde son derece izole olmuş bir devlettir. Niyazov'un kişisel bir diktatörlük kurduğu ülkede, bu otoriter politikalar ülkenin gayet fazla olan doğal gaz rezervleri ve belki de tarafsızlık statüsü nedeniyle uluslararası toplumdaki tepki çekmemiştir. Niyazov'un ardılı olan Gurbanguli Berdimuhammedov ise halefinin politikalarından sapma göstermemekte, Türkmenistan aynı istikamette devam etmektedir. Günümüzde Türkmenistan'ın doğal gazı stratejik bir kaynak olarak dünya piyasasında belki de Türkmenistan'ın tarafsızlığının sağlayıcısı olarak yer almaktadır.⁶⁵ Tacikistan ise uzun bir iç savaş ile birlikte bölgenin içsel dengesizliklerine örnek oluşturması bakımından önemlidir. Bölgenin en fakir ülkesi olan Tacikistan tıpkı kuzey komşusu Kırgızistan gibi dağlık bir ülke olup, fosil enerji kaynakları bakımından fakir ancak hidro enerji potansiyeli olarak zengin bir ülkedir. Bahsedilen hidro enerji potansiyeli Amu Derya nehri üzerinde kurulması istenilen barajları bağlı olmakla birlikte ülkenin Özbekistan ile ilişkilerinde gerginliğe yol açabilecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır

2.3.BÜYÜK GÜÇLERİN BÖLGEYE YAKLAŞIMLARI

Mackinder tarafından tarihin coğrafi eksenini olarak tanımlanan bölge Sovyetler Birliğinin çöküşüyle birlikte yeni bir jeopolitik önem kazanmıştır.⁶⁶ Amerikan menşeli, Uluslararası Politika Analizi Enstitüsü, 2025 yılına yönelik tahmini araştırmasında, Orta Asya bölgesinin 2025 yılında dünya siyasetine önemli etki yapacağını ancak bölgedeki devletlerin geleceğinin kaygısız geçmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁷ Bölgede zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi, bölgenin büyük güçlerin çıkarlarının tatbiki açısından önemini arttırmış, büyük güçlerin bölgeye karşı olan politikalarında bir takım değişimlere yol açmıştır. Bölgedeki hakim güç, Sovyetler Birliğinden miras kalan bir takım ekonomik, kültürel bağlar ve bölge ülkelerinde bulunan etnik Ruslar sayesinde Rusya Federasyonudur. Orta Asya'daki 5

⁶³Aliya Raimbekova, "Kırgızistan'da Özbekler'e Ağır Cezalar", Aljazeera Turk, 28.06.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kirgizistanda-ozbeklere-agir-cezalar-0>, Erişim Tarihi: 29.11.2018

⁶⁴ Artur Lakotos, op.cit., s.145

⁶⁵ Ibid.,

⁶⁶ Yıldız, "Orta Asya'nın Stratejik Suları...", op.cit., s.19

⁶⁷Asem Hekimoğlu, "Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları", M. Savaş Kafkasyalı(ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, 1.Baskı, Türkistan: SFN Yayıncılık, 2012, s.272

cumhuriyetin 50 milyonu bulan toplam nüfuslarının yaklaşık % 79'unu değişik Türk toplulukları meydana getirmek ile birlikte, Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Beyaz Ruslar, Ermeniler ve diğer gurupların nüfustaki oranı % 21 civarındadır. Türklerin dışındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır.⁶⁸ Rusya bölge hammaddelerinin ana ihracatçısı durumunda iken Özbekistan'ın hegemonya iddiaları nedeniyle bölge ülkelerinin güvenliği açısından son derece kritik bir noktadadır.⁶⁹ Tacikistan'ın sınırlarının Rus askerleri tarafından korunması bu gerçekliği ortaya çıkarmaktadır. 1992 yılında Rusya, kendisini SSCB'nin varisi olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte Rusya, Orta Asya'daki askeri çıkarlarını Taşkent'te imza edilmiş Kolektif Güvenlik Antlaşması ile birlikte sağlamaya çalışmış, bu oluşumun 2002 senesinde bir örgüt olarak kendisini duyurmasıyla Rusya'nın askeri güvenliğinin bir aracı olarak bölge ülkeleri üzerinde varlığını sürdürmektedir.⁷⁰ Moskova'nın Orta Asya'daki ülkelerle ilişkilerini güçlendirme kararında güvenlik kaygıları kadar ekonomik çıkarlarının da etkili bir rolü olmuştur. Rusya'nın Orta Asya ülkelerindeki gelişmelere kayıtsız kalamamasında rol oynayan en önemli ekonomik neden ise Sovyet döneminde Rusya ile Orta Asya'daki cumhuriyetlerde dahil olmak üzere tüm Sovyet cumhuriyetleri arasındaki iş bölümü nedeniyle güçlü bir karşılıklı bağımlılığın tesis edilmesidir.⁷¹ Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Doktriniyle birinci dereceden ilgilendiği bölge olan Orta Asya'da, bu ilginin sonucu olarak Rusya'nın bir takım hidropolitik atakları bulunmaktadır. Rusya, ABD'nin Orta Doğu ülkelerinde etkisini arttırarak enerji pazarındaki hakimiyetini de arttırdığı dönemi göz önüne alarak bölge üzerinde bir takım çalışmalarda bulunmaktadır. Rusya bu politikayı bölgedeki en stratejik kaynak olan su üzerine geliştirdiği politikalarıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda bölgede suya sahip olan ülkelerdeki hidroelektrik enerji tesislerinin yapımına yardımcı ve işletmesine ortak olmaktadır. Rusya, bölgedeki hidroenerji kaynaklarını geliştirerek bunun üzerinden bölgenin ana karasında etkili olma politikası uygulayabileceğini görmüştür. Bu politikanın uygulamalarından biri Kırgızistan'a hidroenerji potansiyelini geliştirmek için kredi sağlanması karşılığında, ABD'nin Kırgızistan Manas Üssünü kapatılması talebi şeklinde gerçekleşmiştir.⁷²

Amerika Birleşik Devletleri ise bölgede ilk diplomatik temsilcilikleri açan ülkelerden biri olmakla birlikte bölge 11 Eylül saldırılarıyla beraber ilk aşamada ABD açısından belki de en stratejik bölge haline gelmişti. Bu doğrultuda, uluslararası terörizmle savaş çerçevesinde Afganistan'a düzenlenen müdahale ile birlikte ABD'nin Orta Asya'ya angajmanı giderek artmış ve ABD 1990'larda önce Amerikan şirketleriyle girdiği Orta Asya'ya artık askeri olarak da girmiştir. Bölge Amerikan çıkarları açısından, bölge kaynaklarının sorunsuz bir şekilde tedariki ve bölgede hegemon bir gücün oluşmasını engelleme bağlamında şekillenmiştir.⁷³ Çin ise yükselen bir aktör olarak Orta Asya bölgesinde etkin bir aktör olamaya çabalamaktadır. Çin

⁶⁸ Hasan Kara, **Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2006, s.106

⁶⁹ Lakatos, op.cit., s.146

⁷⁰ Raşid Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", Kafkasyalı(ed.), op.cit., s.200

⁷¹ Oktay F. Tanrı Sever, "Rusya'nın Orta Asya'da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova'nın Orta ve Güney Asya'ya Dönük Temel Yaklaşımının Temelleri ve İnkilemleri", Demirtepe ve Özkan (ed.), op.cit, s.5

⁷² Dursun Yıldız, **Orta Asya'daki Saatli Bomba "Su Sorunu"**, 1.Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2012, s.125

⁷³ Ferhat Pirinççi, **Soğuk Savaş Sonrasında Abd'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler Ve Gerçeklikler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:63, Sayı:1, 2008, s.219

bölge ülkeleriyle sağlam ilişkiler kurarak, tedarik edici ve yatırımcı sıfatlarıyla bölge faaliyetlerine katılmaktadır. Bu noktada bölge devletleriyle ilişkilerin iyileştirilebilmesi adına serbest ticaret bölgeleri oluşturulmakta ve ulaşım yollarının yenide yapılandırılmasına yönelik harcamalarda bulunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinin batı-doğu arsındaki transit geçiş merkezi olması, Çin için enerji ve hammaddenin sorunsuz elde edilmesiyle Çin mallarının batıya sorunsuz ulaşımı açısından önemlidir. Çin'in Rusya, Kazakistan Tacikistan ve Kırgızistan ile 7,000km uzunluğunda kara sınırının bulunduğu hesaba katıldığında bu sınırların güvenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması Çin'in ticari ve enerji güvenliğine yönelik politikalarına doğrudan bir katkı sağlayacaktır.⁷⁴ Emilan Kavalski'ye göre Çin'in bölge ülkelerine yönelik dört temel politikası bulunmaktadır. Bunlardan ilki enerji kaynaklarına ulaşmak ve bunları çeşitlendirmek, ikincisi Sincan bölgesindeki Türk ve Müslüman topluluğun bölge ile bağlantısını kesmek, etki altına girmelerini engellemek, üçüncüsü Çin'in batı bölgeleriyle Orta Asya devletleri arasındaki ekonomik ve ticari bağları güçlendirmeyi teşvik etmek, sonuncusu ise Çin'in global bir aktör olamaya hazır bulunduğunu dünyaya göstermektir.⁷⁵ Çin, gerek aşırı tüketim gerekse su kirliliğine yol açma gibi sorunlarla birlikte bölge açısından hidropolitik dengeleri etkileyebilecek ülkelerin başında gelmektedir. Çin'in çevreyi pek umursamadan, salt kalkınma temelli izlediği ekonomik model bölge ülkeleriyle Çin arasında bir gerginliğe yol açabilme potansiyeline sahip gözükmektedir. Çin, bu kirlitici ve aşırı tüketici davranışları yüzünden ülkesinde bulunan bazı akarsuları kullanılamaz hale getirmiştir. Sincan Uygur Özerk Bölgesine (Doğu Türkistan) su temini ve bölgede petrol çıkarmada kullanmak üzere İli ve Ertis nehirlerinden su çekme planı yapmaktadır. Çin'in su çektiği İli nehri, Balkaş Gölü'nün yıllık %30'unu taşımaktadır. Çin'in bu nehrin akış yukarısına suyu tutma amaçlı bir takım yapılar inşa etmesi ikinci bir Hazar Gölü yaratılmasında bir başlangıç adımı olarak görülmektedir. Aynı şekilde Ertis Nehrine yapılacak bir müdahale Kazakistan'ın bu nehir havzasında yaşayan 2,5 milyon insanının suya erişim sorunuyla karşı karşıya bırakması açısından kritiktir.⁷⁶

Anlaşılabacağı üzere bölgede yoğun olarak bulunan doğal kaynaklar büyük güçlerin bölgeye olan yaklaşımlarının şekillenmesi açısından son derece önemlidir. Bölge kaynaklarının çeşitlenmesi, güvenilir bir şekilde ulaşılması birçok aktör üzerinde birinci dereceden etkili olmaktadır. Bölge ülkeleri bir takım istikrarsızlaştırıcı etmenlere sahip iken, global aktörlerin çıkarları bu etmenlerin örtbas edilmesi, dondurulması bağlamında değerlendirilebilmektedir. Bölge ülkelerinin birinde meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlaştırıcı faaliyet, bölgenin doğal kaynak arzını ve bu kaynaklara ulaşımı olumsuz bir şekilde etkileyerek büyük güçlerin çıkarlarına negatif yönde bir etki yapabilmesi bakımından kritik bir öneme sahip görülmektedir. Aynı zamanda büyük güçler bölgeye yönelik izledikleri politikalarda sert güç unsurlarını kullanmakta çekinebilmekte daha ziyade ekonomik ve tarihsel bağlar sayesinde çıkarlarını izleme olanağı bulabilmektedirler. Kırgızistan iç savaşında Kırgız hükümetinin Rusya'dan askeri müdahalede bulunulmasını talep etmesine rağmen Rusya'nın bunu reddetmesi⁷⁷ tezimizi doğrularken, Afganistan operasyonundan sonra bölgedeki ABD angajmanına yönelik tepkiler sonucu ABD üstlerinin birer birer kapatılması bunu onaylar nitelikteki gelişmelerdir. Rusya'nın, Orta Doğu'nun, Güney Asya'nın ve Çin'in arka bahçesi olan bölge "Yeni Büyük Oyun" gibi bir terim ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Yeni Büyük Oyun'un geçmiştekenden

⁷⁴ R. Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya", Demirtepe ve Özkan (ed.), op.cit, s.72

⁷⁵ Lakatos, op.cit., s.149

⁷⁶ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli Bomba...",op.cit., s.121

⁷⁷ Yıldız," Orta Asya'nın Stratejik Suları...",op.cit., s.49

farklı aktör sayısının artması ve daha çok alçak politika (low politics) alanında oynanması olarak gösterilirken Yeni Büyük Oyun da enerji kaynaklarının önceliği dikkat çekmektedir.⁷⁸

2.4.ORTA ASYANIN HİDROPOLİTİĞİ

Orta Asya fosil kaynakların bol olduğu bir coğrafya iken iklimsel olarak kurak ve yarı kurak bir konumdadır. Böyle olmakla birlikte beş Orta Asya ülkesinin de ekonomilerinin temelini su teşkil etmektedir. Özbekistan ve Türkmenistan pamuk yetiştiriciliğinde dünya çapında bir üretici iken özellikle dağlık bölgelerde kurulu olan ve fosil enerji kaynakları oldukça kıt olan Kırgızistan ve Tacikistan'ın temel enerji kaynağı su olarak gözükmektedir.⁷⁹ Bahsi geçen pamuk üretimi ve enerji üretiminin temel girdisi olan su, büyük oranda aynı kaynaktan alınmakta, bu yüzden birbiri üzerinde negatif anlamda bir etkiye sahiptir. SSCB'nin yıkılışından sonra yukarı havza ülkelerinin hidroenerji potansiyeli ile aşağı havza ülkelerinin aynı suya sulama amaçlı ihtiyacı, bölgenin en önemli konulardan birini teşkil etmeye başlamıştır.⁸⁰

ÜLKE	Ülke Dışından Gelen Suya Bağımlılık Oranı
Kazakistan	%31
Kırgızistan	%0
Tacikistan	%16
Türkmenistan	%97
Özbekistan	%77

Kaynak:FAO <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/result.html>

Yukarıdaki tablo incelediğinde Türkmenistan'ın suyunun hemen hemen tamamının ülke dışından geldiği görülmekte, Özbekistan'ın ise dörtte üç oranında dışarıdan gelen suya bağımlı olduğu görülmektedir. Bağımlılık açısından Türkmenistan ve Özbekistan'ı sırasıyla Kazakistan ve Tacikistan takip etmekteyken bölgenin suya bağımlılığı bulunmayan tek ülkesi Kırgızistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılacağı üzere su üzerinde herhangi bir devletin yapacağı bir tasarruf girişimi diğerinin suya ulaşımını kısıtlayarak bir gerginliğe yol açma ihtimaline sahiptir. Bununla birlikte belirtilmelidir ki, bölgesel anlamda bir su kıtlığı sorunu güncel anlamda söz konusu değildir. Uzmanlara göre, bir bölgede su kıtlığından bahsedilebilmesi için her iki bin kişiye bir milyon metreküp su düşmesi gerekmektedir. Bu sayı Orta Asya'da bölgesel olarak Türkmenistan'da her elli iki kişiye, Özbekistan'da ise her yüz doksan iki kişiye bir milyon metreküp olarak belirtilmiştir. Ancak bu veriler tüm bölgeyi kapsadığı için sağlıklı bir su kıtlığı göstergesini teşkil etmemektedir. Özbekistan'ın 2004 yılı nüfus verileri kullanılacak olursa, nüfus yirmi altı milyon civarında, Aral Havzasına toplam katkısı ise on iki milyon metreküp civarındadır. Görüldüğü üzere her iki bin yüz kişiye bir milyon metreküp su düşmekte ve Özbekistan'ın sadece kendi ulusal su kaynakları ile yetinmesi durumunda su kıtlığı yaşanan bir ülke konumunda olacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda bölgesel bir kıtlıktan söz edilemezken, bölgesel dağılım ve ulusal olarak bir su kıtlığından söz

⁷⁸ Matthew Edwards, *The New Great Game and new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder*, Central Asian Survey (March, 2003) 22(1), s.88

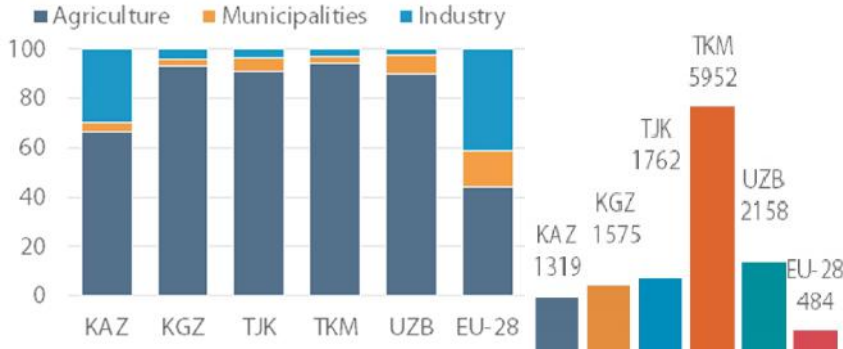
⁷⁹ *Water in Central Asia, An Increasingly Scarce Resource*, European Union Parliament Briefing

⁸⁰ Yıldız, Çakmak ve Ekinci, op.cit., s.10

edilebilmektedir. Orta Asya ülkelerinin dışarıdan gelen suya bağlı olmasının altında bu gerçekler yatmaktadır.⁸¹

SSCB döneminde müşterek bir kaynak olan su, bir sorun alanı olarak görülmemekteydi. SSCB su yönetimini merkezi ve müşterek bir şekilde planlıyor, yukarı havza ülkelerinde inşa ettiği barajlar sayesinde, aşağı havza ülkelerinin topraklarını suluyor, bunun karşılığında ise yukarı havza ülkelere piyasa fiyatlarının çok altında fosil enerji kaynakları sunuyordu. Bu durum bahsi geçen dönemde Orta Asya’da suyu bir sorun alanı olmaktan çıkartmakta aksine bölge cumhuriyetleri açısından karşılıklı simetrik bir bağımlılık oluşmasına yardımcı olmaktadır. SSCB’nin çöküşünün ardından ise bölge ülkeleri kendilerine özgü kurumsal ve yapısal bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Uyuşturucu trafiği, organize suç örgütleri, Afganistan’ın istikrarsızlığı gibi kötü nitelikte bir takım sorun ile karşılaşan ülkeler doğalgaz ve petrolde dünya piyasalarında önemli bir yer edinerek kendilerine özgü bir durumun içerisinde bulduklarını göstermişlerdir.⁸²

Bölge ülkelerinde halkın büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmekle birlikte ülkelerin gayri safi milli hasıllarının büyük kısmını tarım sektörü teşkil etmektedir. 2007-2008 yıllarında Tacikistan’ın gayrisafi milli hasıllarının %20’si, Türkmenistan’ın %25’i, Özbekistan’ın %28’i tarım sektöründen sağlanmıştır. Böyle olmakla birlikte istihdam oranlarına bakıldığında, Tacikistan’ın %67’si, Özbekistan’ın %45’i ve Türkmenistan’ın %48’i tarım sektöründe istihdam edilmektedir.⁸³ Toplam su kullanım oranlarına bakıldığında ise bölgenin Avrupa’dan daha fazla su tükettiği söylenebilmektedir. Bu tüketimin temelinde tarımsal anlamda su kullanımının olup, geri kalmış teknolojilere sahip, verimsiz sulama kanalları bu oranı arttırmaktadır. Bölge Tarımsal anlamda su kullanımının yoğun olduğu ülkeler, iktisadi güvenlik ve gıda güvenliği gibi güvenlik alanlarında suya bağımlı bir karakter sergilerken, rejimlerinin meşruluğu ile su arasında da bir bağlantı kurulabilmesi mümkün gözükmektedir.

Kaynak: http://www.fao.org/nr/water/aquastat/water_use/index.stm

Orta Asya’nın en yoksul bölgeleri kırsal alanlar olmakla birlikte yoksul insanların %80 ile %90’ı kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Dünya Bankasının yayınladığı raporlarda bölgenin sulanabilir tarım arazilerinin yoğun olduğu bölgelerde, yoksulluk oranlarında radikal bir düşüşün varlığından söz edilmektedir. Sulanabilen arazilerde tarım yapan orta büyüklükteki işletmeler baz alındığında hane başına harcama 6,2\$ iken, sulamanın yapılamadığı işletmelerde

⁸¹ Hartman, op.cit., s.52

⁸² Segej Mahnovski, Kamil Akramov, Theodore Karasik, **Economic Dimensions of Security in Central Asia**, Pittsburgh: RAND Corporation, 2006, s.8

⁸³ Yıldız, “Orta Asya’nın Stratejik Suları...”, op.cit., s.74

bu sayı %30'luk bir azalma ile birlikte 4,3\$ olarak tespit edilmiştir.⁸⁴Anlaşılabacağı üzere Orta Asya'da sosyo-ekonomik yapının temelinde bulunan tarım, yoksulluk üzerinde birinci dereceden etkili olmakla birlikte Orta Asya özelinde yoksulluktan bahsedildiği zaman sulama, su yönetimi gibi kavramlar birinci dereceden önem arz etmektedir. Sulama Orta Asya tarımının bel kemiğini oluşturur iken suyun bölge devletleri tarafından bir ulusal kaynak, egemenliği tamamlayıcı bir unsur olarak görülmesinin altında yatan temel motivasyonu açıklamaktadır. Su Orta Asya özelinde sadece gıda güvenliğini sağlama konusunda elde edilmesi ve elde tutulması gereken bir kaynak değil ekonomilerin temelini teşkil eden bir kaynaktır.

Bölge ülkeleri aynı zamanda dünyanın önde gelen pamuk üreticileridir. Pamuk endüstriyel bir tarım ürünü olarak bu ülkelerin dış satımlarında büyük bir yer kaplamakla hatta bölge SSCB döneminde 1970'ler ve 1980'ler boyunca dünya pamuk üretiminin %20 kadarını karşılamakla birlikte günümüzde dahi Özbekistan ve Tacikistan'ın GSYH'sının %4,4 ila %7,7'si arasında değişen oranlarda pamuk üretimi tarafından sağlanmaktadır.⁸⁵Bölgenin pamuk üretimi bakımından gelişmiş olması bir takım hidropolitik sorunu da beraberinde getirirken, dünyada insan eliyle meydana gelmiş en büyük doğal felaketlerinden birisi olan Aral Gölü sorununun temelini oluşturmaktadır. Pamuk tarımı kalifiye olmayan işgücünde bir artışa yol açtığı gibi, ikincil sektörlerin oluşumuna da yol açmış, bölgenin suya bakış açısını temelden belirlemiştir.⁸⁶ Pamuk üretiminin negatif anlamda bir etkisi de gıda güvenliğine verdiği zarardır. Bölgenin en fakir ülkelerinden biri olan Tacikistan kendi gıda ihtiyacının yaklaşık olarak yarısını üreterek, gıda yardımına ve gıda ithalatına muhtaç bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Elverişsiz topraklar ve tarım kredilerinin sorunlu yapısı Tacikistan'da pamuk dışındaki diğer tarımsal alanlara yatırım yapmayı düşünenlerinin cesaretini kırmaktadır. Bu yüzden gelecekte, Tacikistan'da bir yetersiz beslenme sorunundan bahsedilme ihtimali yüksek görülmektedir. Tacik hükümetleri gıda güvenliği sorununun aşmak için çeşitli çözüm yolları ileri sürmüş olmakla birlikte bunların içinden en mantıklısı sulanabilir tarım arazilerinin genişletilmesi olarak görülmektedir. Bunun ile birlikte sınır aşan nehirler üzerinde artan bir baskıdan söz edilebilecektir.

2.4.1.BÖLGENİN SINIRAŞAN SULARI

Orta Asya'nın hidropolitikasının en kritik noktasını sınır aşan sular oluşturmaktadır. Bölgede belli başlı yedi tane akarsu havzası (river basin) bulunmaktayken iken, su kaynaklarının çoğunu Amu Derya ve Siri Derya nehirleri oluşturmaktadır.⁸⁷ Siri Derya ve Amu Derya nehirleri bölgenin toplam nehir sularının %90'ını oluştururken, bölgenin beş ülkesinin toplam topraklarının %37'sini teşkil edip, nüfusun ise %80'ine ise ev sahipliği yapmaktadır.⁸⁸ Amu Derya nehri Tacikistan'da Pianj Nehri (Afganistan'dan doğup birkaç yüz kilometre boyunca Tacikistan sınırını teşkil etmektedir.) ve Vakhsh nehrinin (Kırgızistan'dan doğmaktadır.) birleşme noktasında oluşmaktadır. Nehrin toplam uzunluğu 2,400 kilometre olup nehir akış aşağısında Karakum Çölü, Türkmenistan ve Özbekistan'ı geçerek Aral Gölüne ulaşmaktadır. Nehir Aral Gölüne ulaşana kadar beş devletin ülkesinden geçmekte ve bazı

⁸⁴ Ibid., s.75

⁸⁵ John Baffes, "Cotton-Dependent Countries in the Global Context", Deniz Kandiyoti(ed.), **The Cotton Sector in Central Asia, Economic Policy and Development Challenges**, Londra: The School of Oriental and African Studies, 2007, s.29

⁸⁶ Hartman, op.cit., s.50

⁸⁷ **Central Asia Atlas of Natural Resources**, Central Asian Countries Initiative for Land Management Asian Development Bank, Manila, 2010, s.68

⁸⁸ **Water in Central Asia, An Increasingly Scarce Resource**, European Union Parliament Briefing

yerlerde sınırları çizmektedir. Bu ülkeler Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan olmakla birlikte bu devletlerin nehrin akışına olan katkıları ise, %80 Tacikistan, %8 Afganistan, %6 Özbekistan, %3 Kırgızistan ve %3 oranında İran ve Türkmenistandır.⁸⁹ Aslında 1960'lı yıllardan itibaren aşırı sulama nedeniyle nehir Aral Gölüne ulaşmadan çöl kumlarından kaybolmaktadır. Nehrin Türkmenistan'a topraklarına giriş yaptığı yerin yakın bir bölgesinde SSCB tarafından Karakum Kanalı inşa edilmiştir. Karakum Kanal'ı dünyanın en uzun sulama kanalı olup, Amu Derya nehrinin yıllık akışının üçte birini çekerek, güneybatı Türkmenistan'ın pamuk tarlalarını sulamaktadır. Sulamadan geri dönen sular tekrar Amu Derya'ya akmaktadır. Geri dönen sular, tarım ilaçlarıyla, sanayi atıklarıyla ve evsel atıklarla kirlenmekte bölge halkı üzerinde sağlık güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Nehrin oluşturduğu havzanın kilometre başına düşen ortalama nüfusu 39 olup, Buhara, Semerkand, Mezar-ı Şerif, Duşanbe gibi bölgenin büyük şehirlerinin içinde bulundurmaktadır. Havza ekonomisi ise pamuk ve tahıl tarımında dayanmaktayken, üst düzey su tüketimi gerektiren hidroenerji, madencilik ve alüminyum gibi sanayi dallarına da ev sahipliği yapmaktadır.⁹⁰ Akış aşağı enerji potansiyelinin Siri Derya nehrine göre çok daha az olduğu Amu Derya nehri, hidroenerji açısından daha düşük oranda bir gerginliğe sahne olurken, yine de bölge ülkeleri akış yukarısında bulunanların çok fazla su çektiğinden yakınmaktadır.⁹¹

Siri Derya nehri kaynağını Fergana Vadisinde bulunan iki nehirden (Narin ve Karadeyra) almaktadır. Bu iki nehrin kaynağıysa Tanrı Dağlarıdır. Tanrı Dağlarındaki buz ve kar erimeleri bu akışın ana kaynağını arz etmekte iken nehrin uzunluğu 2,200 kilometredir. Nehir havzasında kilometre başına düşen insan sayısı 26, havzanın büyük şehirleri ise Andican, Bişkek, Fergana, Kızıl Orda, Oş, Taşkent ve Çimkenttir.⁹² Nehir Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan topraklarından geçmekle beraber, akışın %74'ü Kırgızistan'dan, %12'si Kazakistan'dan, %11'i Özbekistan'dan sağlanır iken yalnızca %3'lük bir kısmı Tacikistan'dan kaynaklanmaktadır.⁹³ Orta Asya nehirlerinin birçoğu kar ve buzul erimelerinden kaynaklanmaktayken, son zamanda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, buzullar daha hızlı erimeye başlamış 1955-2000 yılları arasında bölgenin dağlarında bulunan buzulların yüzey alanı 70.000 km²'den 45.000 km²'ye düşmüştür. Bu durum global bir fenomen olan küresel ısınmanın Orta Asya üzerindeki olumsuz etkisine bir örnek teşkil etmektedir.⁹⁴

Kırgızistan yukarıda da belirtildiği üzere dağlık ve hammadde yoksunu bir ülke iken enerji üretimi alanında suya bağlı bir karaktere sahiptir. Kırgızistan nehir üzerine inşa edilen barajlar ile suyu enerji üretimi amacı tutmaktayken, bu durum akış aşağısı ülkelerde tarımsal üretim üzerinde negatif bir etkiye sahip olmaktadır. Nehrin kaynağını aldığı Fergana vadisi ise gerek etnik gerekse radikal dini hareketler bakımından son derece çatışmaya elverişli bir bölge olması nehir üzerindeki hidropolitik baskıyı arttırmaktadır. Modern Orta Asya bölgesinin en hassas bölgelerinden biri olan Fergana vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bölünmüş olup etnik yapısı itibarı ile de çatışmaya elverişli bir durumdadır. 4 Haziran 1989'da Özbekistan'ın Fergana kentinde Ahıska Türkleriyle Özbekler arasında çıkan olaylarda 300 Ahıska Türk'ünün öldürülmesi bölgenin etnik bir çatışma riskini göstermesi bakımından kritik

⁸⁹ Yıldız, Çakmak ve Ekinci, op.cit, s.11

⁹⁰ Central Asia Atlas of Natural Resources, s.72

⁹¹ Aygül Agayeva, **ORTA ASYA DA SU SORUNU: HAVZALAR VE BARAJLAR**, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, 2017, s.46

⁹² Central Asia Atlas of Natural Resources, s.74-75

⁹³ Yıldız, Çakmak ve Ekinci, op.cit, s.11

⁹⁴ Hartman, op.cit., s.49

bir

öneme

sahiptir.⁹⁵

Ülke	Nehir Havzası		Aral Gölü Havzası	
	Siri Derya	Amu Derya	km 3	%
Kazakistan	2,426	0	2,426	2,1
Kırgızistan	27,605	1,604	29,209	25,1
Tacikistan	1,005	49,578	50,583	43,4
Türkmenistan	0	1,549	1,549	1,2
Özbekistan	6,167	4,736	10,903	9,6
Afganistan ve İran	0	21,593	21,593	18,6
Aral Havzası Toplamı	37,203	79,28	116,483	100

Kaynak: Orta Asya'nın Su Yönetimi Sorunları ve Aral Gölünü Geri Döndürme Çabaları, Dursun Yıldız, s.7

Geçtiğimiz yüzyılda sözü geçen nehirlerin doğası, insan faaliyetleri sonucunda bir değişime uğramıştır. Suyu tutmak amaçlı barajlar inşa edilmiş, tarıma uygun olmayan bölgeleri tarıma açmak amacıyla nehirlerin yönleri çöllerden geçecek şekilde değiştirilmiş, kısacası doğa geri dönülemez bir biçimde yeniden bir ıslah faaliyetine tabi tutulmuştur. Nehirlerden alınan sular ile büyük ölçüde aşağı havza ülkelerinde pamuk tarımı teşvik edilmiş, aşırı su isteyen bu tarım şekli sayesinde ise topraklar hızla tuzlanmaya başlayarak, verimini kaybetmeye başlamıştır. Doğanın bilinçsizce ıslah adı altında tahrip edilmesinin yol açtığı en büyük felaketlerden biri ise Aral Gölünün kuruması, dünyanın en genç çölü olan Aral Kum'un oluşmasıdır. Takip edilen yanlış politikalar sadece SSCB döneminin bir ürünü olmamakla birlikte, Çarlık Rusya'sından bir miras olarak SSCB'ye kalmış bir görünüm sergilemektedir.

Bölge üzerinde yayılcı hevesleri olan Çarlık Rusya'sı 19.yy'dan itibaren bölgeyi kontrol etmeyi başarmıştır. Bölgenin ikliminin kurak bir karakter sergilemesi, bölge nüfusunun büyümesi için gerekli olan su kaynağına, kanallar vasıtası ile ulaşılmasına yol açmıştır. Bu dönemde uzun sulama kanalları inşa edilmiş ve halkın büyük çoğunluğu bu kanalların etrafında yaşamaya başlamıştır ancak kanalların içlerinden ölen hayvanlar halk üzerinde hastalık yapıcı bir etkiye sahip iken, kanalların ıskellüğünden kaynaklanan bataklıklar sineklere bir yuva görevi görerek sıtma gibi hastalıkların artmasında rol oynayarak sağlık güvenliğine olumsuz mahiyette bir etkide bulunmuştur. 19.yy'da büyüyen nüfusun ihtiyacını karşılamak amacıyla artan bir pamuk talebi söz konusu olmuş ancak Amerikan İç Savaşı nedeniyle artan pamuk fiyatları, Çarlık Rusya'sının yeni alternatifler üretmesine neden olmuştur. Rusya 1884 ile 1913 yılları arasında bölgeye Amerika'dan gelen yeni bir pamuk türünü tanıtmış ve üretim için tüm olanaklarını kullanmıştır. Bu hamle işe yaramış olup bahsi geçen süre zarfından bölgenin pamuk üretimi tam dokuz yüz katlık bir artış sergilemiştir. Pamuk üretimiyle birlikte sulama kanallarının uzunlukları da artmıştır, bazı kaynaklara göre 1870 ve 1914 arasında 7,4 milyon acre kadar artmıştır.⁹⁶ SSCB döneminde ise pamuk üretimi teşvik edilmiş, 1954-1959 yılları arası yapılan Karakum Kanalı gibi yapılar ile birlikte çevre üzerindeki "ıslah" etmeye dayanan mantık, sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Sözü edilen ıslah edici mantığın bir yansıması ise Su Kaynakları ve Islah Bakanlığı adı ile birlikte bu hareket mantığının kurumsallaştırılması olmuştur. Moskova bu bakanlık aracılığıyla milyarlarca ruble harcayarak yeni barajlar ve kanallar inşa etmiş, bölgenin sulanabilir tarım arazilerinin genişletilmesine

⁹⁵İbrahim Agara, **Özbekistan Fergana Olayları**, 10 Haziran 2010, <https://www.ahiska.net/makale/3326/65/ozbekistan-fergana-olaylari>, Erişim Tarihi: 20.12.2018

⁹⁶ Hartman, op.cit, s.15, Ayrıca, 7,5 Milyon acre= 29,946,737,525.8 m²

çalışmış ancak bunu yaparken olası herhangi bir çevresel etkiyi göz ardı etmiştir.⁹⁷ Gürcistan'dan Hazar Denizine, Aral Gölünden Daşkavuz Bölgesine, Çernobilin de içinde bulunduğu Kuban bölgesinden diğer nükleer deneme alanlarına kadar birçok çevre sorunu alanına bakıldığında, çevreye karşı girilen kısımların geneline göz atıldığında görülecektir ki bu alanlar Rusların yaşadığı yerler değil, ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetler ve özellikle Türk Cumhuriyetleridir.'⁹⁸

3.BÖLÜM

3.ORTA ASYANIN GELECEĞİNDE SU

Bölge devletlerinin 1991 yılındaki bağımsızlığının ardından su ile alakalı birtakım olumsuz mahiyette gelişmeler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği devrinde merkezi ve kollektif olarak kullanılan su artık bir ulusal kaynak olarak görülmeye başlanmış, su tahsisi ile alakalı çeşitli sorunlar kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır. Ortaya çıkan sorunlardan biri akış aşağısındaki sulama sistemiyle akış yukarısındaki hidroenerji barajlarının sürdürülmesi olmuştur.⁹⁹ Ortaya çıkan sorunların temelinde SSCB devrinin zayıf su yönetimi planlamaları, bölge ülkelerinin bitki patenlerinin aşırı sulama isteyen yapısı, eskimiş su transfer kanalları ve barajlar, memba-mansap ikileminin sosyo-ekonomik gerekçelerle kızıışması, bölgenin demokratik olmayan liderlerinin prestij amaçlı politikaları, artan nüfus ve etnik yapı ve su temelli ekonomiler bulunmaktadır.

Orta Asya devletleri suyu güvenlikleştirmeye eğilimliyken, bu eğilim ekonomik kalkınma, etnik tansiyonu ve sosyal ayaklanmaları kontrol altında tutma ve büyüyen nüfus gibi bir takım ulusal çıkarlar tarafından motive edilmektedir.¹⁰⁰ Bahsi geçen bu tutum su üzerine olan güvenlikleştirme eğiliminin sıfır toplamlı bir oyuna dönüşmesine yol açmakta, devletlerin işbirliğini girişimlerinin başarılı olmasını engellemektedir.

⁹⁷ Beatrice Mosello, **Water in Central Asia: A Prospect of Conflict or Cooperation**, Journal of Public and International Affairs, Cilt:19, Sayı:2, 2008, s.157

⁹⁸ Ökmen, op.cit., s.23

⁹⁹ Yıldız, Çakmak ve Ekinçi, op.cit, s.10

¹⁰⁰ Mosello, op.cit., s.153

Bölge üzerinde su kaynaklı gerilimlerin yoğunlaştığı ve çatışmaya yol açabilecek birtakım alanlar bulunmaktadır. Dursun Yıldız'ın belirttiği bu alanlar; Fergana Vadisi, Toktoğul Barajı, Nurek Barajı, Karakum Kanalı, Altınasır Gölü (Golden Age Lake), Afganistan'ın Amu Derya'dan daha fazla su çekme talepleri ve Türkmenistan-Özbekistan arasındaki su tahsis sorunları halihazırdaki sorunlu alanlar larken Ilı ve Ertis Nehirleri üzerindeki Çin projeleri, Kambarata 1-2 baraj projeleri, Rogun ve Santguda baraj projeleri daha proje aşamasında olan ancak ciddi ihtilaflar barındıran alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹ Fergana Vadisi, etnik yapısının kozmopolit olması, sınırların iç içe geçmiş bir şekilde olması ve yüksek nüfusu ile ufak bir ihtilafta dahi çatışma potansiyeline sahip bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Toktoğul ve Nurek barajları ise sırasıyla Siri Derya ve Amu Derya nehirleri üzerine SSCB döneminde inşa edilmiş, temel mantıkları aşağıhavza ülkelerine sulama suyu sağlamak olan iki önemli barajdır. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra merkezi su yönetimi olanağının ortadan kalkması barajların tarihsel misyonuyla ters bir şekilde bir ihtilafa yol açmaktadır. Karakum Kanalı ise Amu Derya'nın yıllık akışının üçe birini çekmektedir. Karakum Çölünün sıcaklarından dolayı kanaldan geçen su buharlaşmakta, tuz oranı artmaktadır. Aynı zamanda kanalın bakımsızlığından dolayı kanaldan geçen su kirlenmekte Özbekistan ile Türkmenistan arasında bir sorun teşkil etmektedir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın Amu Derya'nın akışına çok marjinal ölçüde katkısı olup, büyük ölçüde su çekmesi bölgenin nüfusunun neredeyse yarısı barındıran Özbekistan ile aralarında sorun oluşturmaktadır.¹⁰² Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki sorunlardan bir diğeri ise Altınasır Gölü'dür. Türkmen yetkililer Karakum Çölünde yapılması planlanan ve ilk aşaması biten Altınasır Gölünün sulamadan dönen sularla yapılacağını duyurmuş ancak Özbekistan tarafı bu suyun yeterli olmayacağı, Karakum Kanalı vasıtası ile Amu Deryadan daha büyük oranda su çekileceğini duyurmuş ve bundan endişelerini belirtmişlerdir.¹⁰³ Yeni yapılması planlanan Kırgızistan'ın Kambarta ve Tacikistan'ın Rogun baraj projeleri ise yukarı havza ülkelerinin enerji bağımlılığını gidermek amaçlı planlanmış ancak aşağı havza ülkelerinin tepkisi ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle henüz yapılamamışlardır. Afganistan'ın Amu Deryadan artan su talebi ise nehrin akışının %15'inin kendi ülkesinden kaynaklanması ancak bu nehirden yalnızca %1 oranında faydalanmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴ Tüm bu sorun alanları bölgenin hidropolitliği üzerindeki dikkatleri arttırmakla birlikte bölgede potansiyel bir su savaşı senaryolarını gündeme getirmektedir.

3.1. NUREK BARAJI

Nurek barajı Amu Derya'yı oluşturan nehirlerden biri olan Vakhsh Nehri üzerine kurulmuş bir barajdır. Baraj 300 metre yüksekliğinde olup dünyanın en yüksek barajlarından biridir. 1980 yılında inşası bitmiş olan baraj 650.000 hektar alanı sulamakta aynı zamanda yıllık on beş milyar kWh elektrik üretiminin on iki milyar kWh'sini oluşturmaktadır.¹⁰⁵

Vakhsh Nehri'nin yıllık ortalama akımı 20 milyar km³ iken Amu Derya Nehrinin toplam akımı yıllık 79,3 milyar km³'tür yani Vakhsh Nehri, Amu Derya'nın yalnızca %25'ini oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Bununla birlikte belirtilmesi gerekmektedir ki, Nurek Barajı bakımsızlıktan

¹⁰¹ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", op.cit., s.26-29

¹⁰² Ibid., s.27

¹⁰³ "Turkmenistan to Create Desert Sea", BBC NEWS, 16.07.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8154467.stm>, Erişim Tarihi: 24.12.2018

¹⁰⁴ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", op.cit.,s.26

¹⁰⁵ Agayeva, op.cit., s.46

¹⁰⁶ Ibid., s.36

dolayı depolama hacminin bir kısmını kaybetmiştir. Baraja dolan taşlar ve toprak depolama hacmini 10,5 milyar km³' ten 8,7 milyar km³'e düşmesini sağlamış, barajın Vakhsh Nehrini tam anlamıyla kontrol altında tutmasının önüne geçmiştir. Aktif depolama hacmi 6,5 milyar km³'e düşen barajın, yıllık 20 milyar km³ su getiren Vakhsh Nehrinin sularını tam olarak kontrol edemeyeceği açıktır.¹⁰⁷ Nurek barajı sularının da önemli bir kısmının akış aşağısındaki maden tesislerinde sulama dönemi sonunda maden yıkama amaçlı kullanılıyor olması, barajın hidropolitik olarak bir belirleyici olmadığını göz önüne sermekle birlikte, Amu Derya'nın sulama amaçlı kullanılmasında çok küçük bir paya sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸ Baraj, akış aşağısının gıda güvenliğine çok büyük bir etkisi olmamakla birlikte, düşen aktif hacmiyle birlikte bölgede hidropolitik ilişkilerde bir belirleyici olma vasfından yoksun durumdadır. Bununla birlikte Özbekistan'da yaşanan mecburi yönetim değişikliği sonucunda göreve gelen yeni lider Şevket Mirziyoyev, Kerimov'un politikalarının aksine politikalar izlemekte, komşu devletlerle iyi ilişkilere önem veren bir tablo çizmektedir.¹⁰⁹ Nurek Baraj'ının aktif depolama kapasitesinin küçük olması, barajın Amu Derya sularının yalnızca %25'ini kontrol etme şansının bulunması, akış aşağısının suyu sulama amaçlı kullanmaması ve Özbekistan'daki değişim göz önüne alındığında kısa veya orta vadede baraj üzerinde herhangi bir ihtilafın çıkması ihtimali tarafımızca olası görülmemektedir.

3.2. ROGUN BARAJI

Tacikistan Amu Derya sularının yaklaşık olarak %80'ini kontrol etmesi, dağlık ve yüksek bir ülke olması nedeniyle dünyanın en büyük üçüncü hidroenerji üreticisi konumundadır. Ancak belirtilmesi gerekmektedir ki, bazı hesaplara göre Tacikistan hidroenerji potansiyelinin yalnızca %4'lük kısmını kullanmaktadır. Ülkenin ürettiği bu elektrik enerjisinin ise %40'ını ülkenin ana ihraç malı olan alüminyum sanayisi kullanmaktadır. Bu yüzden özellikle kış aylarında ülke büyük bir elektrik kıtlığı yaşamakta ve nüfusun çoğunluğuna günde bir saatten daha fazla elektrik sağlanamamaktadır.¹¹⁰ Anlaşılacağı gibi ülke elektrik anlamında kendi kendine yeten bir karakter sergilememektedir. Bu eksikliği kapatmak için ülke, komşu Özbekistan'dan doğal gaz ithalatı yapmak zorunda kalmaktadır. Bu bağımlılığın birçok olumsuz tarafı olmakla birlikte, 2010 yılının Ağustos ayı sonunda dünya gaz piyasalarındaki fiyat yükselmesi nedeniyle Özbekistan'dan gaz ithalatını kısıtladığını duyurmuş, günlük gaz ithalatını 15,000 km³'e çekmek durumunda kalmıştır.¹¹¹ Ayrıca elektrik altyapısındaki bakımsızlıktan kaynaklanan gerileme elektrik iletimini zorlaştırmakta iken bazı yerlerde bu altyapının hiç bulunmaması ülkenin enerji bağımlılığını perçinlenmektedir. Kuzey Tacikistan'daki Soğd ilini ülkenin diğer bölgelerine bağlayan hiçbir hat bulunmamakta, şehre elektriği Özbekistan sağlamaktadır.¹¹²

Tacikistan'ın bu bağımlılığı sosyal hoşnutsuzluğa neden olmakla birlikte ekonomik kalkınmanın önünde bir engel olarak durmaktadır. Tacik yetkililer ise içinde buldukları bu

¹⁰⁷ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli...", op.cit., s.37

¹⁰⁸ Ibid., s.39

¹⁰⁹ Cihangir Yıldırım, "Portre, Şevket Mirziyoyev", TIMETURK, 04.05.2018, <https://www.timeturk.com/portre-sevket-mirziyoyev/yazar-892276>, Erişim Tarihi: 25.12.2018

¹¹⁰ Emre Şamlı, **Problems of Water Management in Post-Soviet Central Asia**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2017, s.49

¹¹¹ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli...", op.cit., s.41

¹¹² Agayeva, op.cit., s.46

bağımlılık ilişkisinden kaygı duymakta, bağımlıktan kurtulmak için Nurek Barajının akış yukarısına Rogun isimli bir barajı tek çare olarak görmekte-dirler. Başkan İmamali Rahman, ülkesinin enerji alanında bir krizde bulunduğunun altını çizirken, bu krizi atlatmanın tek yolunun ise Rogun Barajının tamamlanması olduğunu belirtmektedir.¹¹³

Bahsi geçen Rogun Barajı 1959 yılında tasarlanmakla birlikte 1976 yılında inşaatına başlanmış ve 1993 yılında işletmeye girmesi planlanmıştır. Ancak barajın inşası Sovyetler Birliğinin dağılması ve Tacik İç Savaşı nedeniyle duraksamıştır. 1993 yılında meydana gelen büyük bir taşkın ise projenin inşa edilen kısımlarında 802 milyon dolarlık bir zarara yol açmıştır.¹¹⁴

Tacikistan bu baraj sayesinde enerji güvenliğini sağlamayı hedeflerken, ilave olarak üretilen fazla elektriği de ihraç ederek ülkeye bir ihraç kalemi kazandırmayı hedeflemektedir. Başkan İmamali Rahman'ın belirttiği üzere baraj sadece elektrik problemini çözmekle kalmayıp aynı zamanda yeni bir ihraç olanağı kazandırarak ülkenin ekonomik kalkınmasına da yardımcı olacaktır. 2013 yılı verilerine göre ülkenin o yılki elektrik üretimi 17 milyar kWh iken bunun 1 milyarını ihraç etmiştir. Yeni yapılacak baraj ise ilave olarak 13 milyar kWh'lık bir elektrik üretimi imkanına kavuşacak olan ülke, büyük bir ihraç ürününe sahip olacak ayrıca 300,000 hektarlık kurak bir alanının sulanma olanağını da beraberinde getirecektir.¹¹⁵

Yukarıda ifade edilen yeni imkanlar dolayısıyla Tacik halkı bu projeye bir kurtarıcı gözüyle bakmakta adeta tüm sorunların çözümünü bu projeye bağlamaktadır. 1999-2013 yılları arasında başbakanlık görevinde bulunan Akil Akilov'un değerlendirmelerine göre ise; " Ülkenin geleceği sosyal sorunlarımıza bir cevap olan Rogun Barajının inşasına bağlıdır... Taciklerin çoğu inanıyor ki, Rogun tüm sorunlarımızı çözecek."¹¹⁶

Rogun Barajı projesi, aşağı-yukarı havza ikilemi yaratacak türden bir proje olma özelliği taşımaktadır. Yukarı havzadaki herhangi bir tasarruf aşağı havzayı olumsuz mahiyette etkileme kapasitesine sahiptir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Özbekistan pamuk üretiminde önemli bir ülke iken, ülkeye gelen sulara bir azalma olması ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır. Özbekistan'ın baraja yönelik ise biri bu yaklaşımı destekleyen biri ise bu sıfır toplamlı anlayışı reddeden iki görüşe sahiptir. Bu iki görüşü kategorize etmek gerekse ilki 1990-2016 yılları arasında başkanlık görevinde bulunan İslam Kerimov'un savunduğu saldırgan bir politika, ikinci ise 2016'dan günümüze kadar başkanlık görevinde bulunan Şevket Mirziyoyev'in izlediği katılımcı, işbirliği taraftarı olan ılıman politikadır.

Kerimov, Rogun projesine kategorik olarak karşı çıkmakla birlikte projenin işleme konulması halinde savaşa dahi başvurulabileceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Kerimov projenin, Özbekistan'a gelecek suların azalmasını beraberinde getireceğini, Özbek halkının inşa edilmesi planlanan 335 metre ile dünyanın en yüksek barajı yüzünden susuz kalacağı iddia etmiştir. Özbek halkının büyük çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edildiği düşünüldüğünde Özbekistan için suyun azalmasının anlamının iktisadi, sağlık, gıda güvenliği gibi konularla bağlantısı daha kolay anlaşılabilir. Özbek tezlerine göre barajın dolması 13 yıl almakla birlikte bunun Özbekistan'a maliyeti 20 milyar dolara olacaktır. Barajın tam kapasiteyle çalışması durumunda ise sulama dönemi akımı ortalama 6,37 km³ olarak tahmin

¹¹³ Şamlı, op.cit., s.50

¹¹⁴ Yıldız, Orta Asya'daki Saatli...'', op.cit., s.41-43 ve Şamlı, op.cit., s.55

¹¹⁵ Şamlı, op.cit., s.56

¹¹⁶ Ibid.

edilirken kış dönemi bırakılacak su miktarı ise 4,13 km³ olarak tahmin edilmiştir. Bunun anlamı ise sulama döneminde bırakılacak suyun %18'lik bir düşüşe uğraması kış döneminde ise %54'lük bir artışa yol açmasıdır.¹¹⁷ Bu durum kışın tarlaların su baskınına maruz kalmasını beraberinde getirirken yazın ise ihtiyaç olunan suyun elde edilememesidir.

Tüm bunlarla birlikte Kerimov'un tezlerinde biri inşa edilcek olan barajın jeolojik olarak depreme müsait bir bölgede bulunmasıdır. Bölgede günde ortalama 8 deprem tespit edilmekte durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.¹¹⁸ Uyarılara göre olası bir deprem sonucu yıkılacak barajın etkileri 700 yerleşim yerinde hissedilecek iken 5 milyonluk bir nüfusu etkisi altına alacaktır. Barajın yıkılması halinde meydana gelebilecek olan insani felaket Özbek tarafının tezine meşruiyet kazandırılması bakımından anlamlıdır.

1 Nisan 2012 tarihinde Özbekistan, Tacikistan'a giden gazı kesmiştir. Bunun nedenini ise Tacikistan ile aralarındaki anlaşmanın süresinin bitmesine bağlamış, karşı taraf ise bunun Tacikistan'ın ekonomik kalkınmasını engellemek ve baraj inşaatına karşı bir hamle olarak görmüştür. Gazın kesilmesinden birkaç hafta sonra ise Özbek tankları ve silahlı askerleri Özbek-Tacik sınırına yerleştirilmiş, bu hareketiyle Özbek tarafı, Tacikistan'a baraj konusundaki sert tutumlarını göstermek istemiştir.¹¹⁹ İki devlet arasındaki ihtilafın göstergesi olarak ise iki olay daha yaşanmıştır. Özbekistan, Tacikistan üzerinden yapılan ticari mal geçişini durdurmuş, ardından ise Mart 2012'de iki ülkeyi birbirlerine bağlayan demiryolunu sökmeye başlamıştır. Tüm bunlardan daha önce ise 2010-2011 yılları arasında sınır kapısını kapatmıştır.¹²⁰ Tacikistan tarafında ise İmamali Rahman yaptığı açıklamalarda, Rogun barajı projesini bir ölüm kalım meselesi olarak nitelendirmiş, Kerimov'un tüm Taciklere karşı savaştığını ve onun Tacikistan'ın gelişmesini istemediğini belirtmiştir.

2016 yılında ise tüm bu gelişmeleri tersine çevirecek bir gelişme yaşanmıştır. Ülkeyi 27 yıl demir yumruk ile yöneten Kerimov geçirdiği beyin kanaması nedeniyle 2 Eylül tarihinde hayatını kaybetmiş yerineyse başbakan Mirzoyoyev getirilmiştir. Mirziyoyev'in kişisel bazı özellikleri iki devlet arasında yaşanan su kaynaklı gerilimi yumuşatmaya yardımcı olmuştur. Mirziyoyev 1981 yılında Sulama ve Tarım Mekanizasyonu bölümünden mezun olmuştur.¹²¹ Aldığı eğitim dolayısıyla bölgenin hidropolitiğine, Kerimov'a göre tamamen başka bir anlayışla bakmıştır. Bunların yanı sıra göreve geldikten sonra uzun süreli tutuklulara af çıkartması, Orta Asya'daki diğer ülkelerle iyi ilişkilerin tesis edilmesi Mirziyoyev'in Kerimov'dan farkının anlaşılması bakımında önemlidir.

Özbekistan cephesinden Tacikistan'a yönelik son üst düzey ziyaret, Haziran 2000'de yapılmıştı. Mirziyoyev'in bölge ülkeleri ile sıcak ilişkiler geliştirme yönündeki planı çerçevesinde 14 Aralık 2016'da göreve gelen Özbek Başbakanı Abdulla Aripov, yaklaşık 18 yıl sonra 10-11 Ocak 2018'de Tacikistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 20 yıllık aradan sonra Tacikistan ve Özbekistan, kültür günleri düzenleme konusunda anlaşmış, 1992 yılından bu yana

¹¹⁷ Ibid, s.59

¹¹⁸ "Orta Asya'da Hidroelektrik Gerilimi", Kırım Haber Ajansı, 21.06.2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/orta-asya-da-hidroelektrik-gerilimi/156874/>, Erişim Tarihi: 26.12.2018

¹¹⁹ "Tajik Citizens Report Uzbek Tanks and Military Vehicles Lining-Up Along Border", Therearenosunglasses, 13.04.2012, <https://therearenosunglasses.wordpress.com/2012/04/13/tajik-citizens-report-uzbek-tanks-and-military-vehicles-lining-up-along-border/>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

¹²⁰ Şamlı, op.cit., s.63

¹²¹ "Biography of The Candidate For President of The Republic of Uzbekistan Shavkat Mirimonovich Mirziyoyev", 25.11.2016, <https://www.un.int/uzbekistan/news/biography-candidate-president-republic-uzbekistan-shavkat-mirimonovich-mirziyoyev>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

yapılmayan Taşkent-Duşanbe uçak seferleri Nisan 2017'de tekrar başlamıştır. Özbek Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 9-10 Mart'ta Tacikistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Havalimanında bizzat Tacik lider İmam Ali Rahman tarafından karşılanan Mirziyoyev, güzergâh boyunca Özbek-Tacik bayrakları ile bekleyen binlerce kişiyi selamlar iken, iki ülke arasında başta sınır problemlerinin çözümü, ekonomik iş birliğinin artırılması ve iki ülke halkı tarafından umutla beklenen vizesiz seyahat ile ilgili toplam 27 anlaşma imzalanmıştır. Mirziyoyev, ziyaret sonrası yaptığı konuşmada, “İki ülke vatandaşlarının gözünde özlemi gördüm. Sadece kayıp yıllarımızı telafi etmemiz için değil, aynı zamanda ilişkilerimizi yepyeni bir seviyeye yükseltmek için çok büyük sorumluluğumuz var. İlişkilerimizi stratejik ortaklık seviyesine çıkaracağız” ifadelerini kullanmıştır.¹²²

Mirziyoyev'in bahsi geçen ziyaretinde Duşanbe de iki ülke lideri tarafından bir anlaşma imzalanmıştır hatta bu anlaşma medyada Özbekistan'ın Rogun Barajı İnşasında görev üstlenebileceği olarak yansımıştır.¹²³ İki ülke arasında bulunan su sorunlarına değinen Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov 5 Temmuz 2018'de yaptığı bir basın açıklamasında Rogun projesinden ülkesinin memnun olduğunu belirtmiş, ancak baraj inşası sürecinde Tacikistan'ın aşağı havza ülkelerinin haklarına saygılı olması gerektiğini ve aynı zamanda çevresel etkilere karşı duyarlı olunması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁴

Anlaşılabacağı üzere Rogun Barajı üzerindeki geçmiş döneminin Özbek iddialarından bir geri adım söz konusudur. Kerimov dönemindeki itirazların temelinde Özbekistan'ın bölgedeki hegemon olma isteği yatmaktayken bunun sağlanabilmesi için bölge devletlerinin kendisinden daha güçsüz ve kendisine bağımlı olması gerekmektedir. Kerimov bunu sağlamak için Tacikistan ekonomisine ciddi bir katkıda bulunacak ve Özbekistan'a olan bağımlılığından kurtaracak olan Rogun Projesine karşı çıkmış, bunu adeta Özbeklerin susuz bırakılma projesi olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak Rogun Barajı Vaksh nehrinin de hazlihazırda bulunan Nurek Barajının akış yukarısına yapılacaktır. Yani Amu Derya Sularının yalnızca %25'i üzerinde etkili olabilecektir aynı zamanda Nurek Barajının yıllardır işletilmesinin havzada büyük bir su sorununa yol açmaması Rogun Baraj'ının da savaşa başvuracak ölçüde suyu tutamayacağı açıktır. Savaşa başvurmanın maliyeti de düşünüldüğünde bu baraj üzerinde su kaynaklı bir çatışmanın yaşanma olasılığı düşüktür. Kerimov'un şiddet tehdidi aslında su üzerine değil, bölgede hegemon olmak üzerinedir. Yani suyu amaçlarının bir meşrulaştırıcısı olarak kullanmıştır. Yeni dönemde de bir sulama ve ıslah uzmanı olan Mirziyoyev'in bu projeye karşı çıkmamasının hatta destek vermesinin temelinde Rogun'un suyu yaşamsal Özbek çıkarlarını etkileyecek ölçüde kontrol edemeyeceği bilinci yatmaktayken bu proje üzerinde işbirliği yapılmasının Özbek çıkarları açısından da önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Barajın yapılması için uluslararası desteklerde bu kararda etkili olmuştur. Tacikistan'ın üreteceği elektriğe Afganistan ve Pakistan'ın talip olması bu iki devletin ve özellikle Afganistan'ın elektrik talebinin karşılanması anlamında terörü frenleyici bir etki potansiyelinin bulunması ABD açısından bu projenin desteklenmesini zaruri kılmakla birlikte ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle ülkenin “Afganistanlaşması” ne Rusya'nın ne de ABD'nin isteği

¹²² Cihangir Yıldırım, “ Portre, Şevket Mirziyoyev” , TIMETURK, 04.05.2018, <https://www.timeturk.com/portre-sevket-mirziyoyev/yazar-892276>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

¹²³ Kamila Aliyeva, “ Uzbekistan May Take Part in Construction of Rogun HPP” , Azernews, 12.03.2018, <https://www.azernews.az/region/128592.html>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

¹²⁴ “ Rogun Barajındaki Tacik-Özbek Gerilimi Azalıyor ” , Kırım Haber Ajansı, 8.7.2018, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/rogun-baraji-ndaki-ozbektacik-gerilimi-azaliyor/157346/>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

yönündedir¹²⁵. Ayrıca büyük güçlerin bölgedeki doğal kaynakların arzı ve ulaşımının sorunsuz olmasına dair yaklaşımı çatışmaları önleyici bir etki yapmıştır. Kasım 2018’de uzun bir aradan sonra tekrar başlayan baraj inşaatı bölgeye çatışmadan ziyade bir entegrasyon ve işbirliği ortamı sağlayacak durumdadır.

3.3. TOKTOGUL BARAJI

Toktogul Barajı, Siri Derya Nehrini oluşturan ana kollardan biri olan Narin Nehri üzerinde kurulmuş, enerji amaçlı bir barajdır. Baraj 1975 yılında SSCB tarafından yapılmış olup, yıllık ortalama 4,1 milyar kWh elektrik üretme kapasitesi ile Kırgızistan’ın enerji güvenliği için son derece kritik bir barajdır.¹²⁶ Bilindiği üzere Kırgızistan fosil kaynaklar alanında son derece zayıf bir durumda iken dağlık olması ve Siri Derya Nehrinin kendi devlet ülkesinden doğması sebebiyle, hidro-elektrik potansiyeli olarak son derece güçlüdür.

Toktogul Baraj’ının rezervuarında toplam 19,5 milyar m³ su birikebilmekle birlikte aktif depolama hacmi olan 14 milyar m³ ile Narin Nehrinin uzun yıllar boyunca ortalama yıllık akış miktarı olan 12 milyar m³’ten büyük bir değer yakalayarak, Narin Nehri üzerinden Siri Derya’nın yıllık akışını kontrol etme imkanı sağlamaktadır.¹²⁷ Baraj bölgenin anahtar barajı konumundadır. 2000-2001 yıllarındaki kuraklık döneminde Özbekistan-Kazakistan ve Kırgızistan arasında artan gerilim nedeniyle Kırgız ordusunun Toktoğul barajı çevresinde koruma önlemi alınması bunu kanıtlar niteliktedir.¹²⁸

Kırgızistan Toktogul barajında biriktirdiği suyu, sulama amaçlı olarak Tacikistan, Özbekistan ve Güney Kazakistan’a bırakmaktadır. SSCB döneminde tutulan suyun ¾’ü yaz aylarında sulama amaçlı bırakılıyor iken ¼’ü ise kış aylarında bırakılıyordu.¹²⁹ Burada ortaya çıkan Kırgızistan’ın kaybı ise ya SSCB merkezi hükümeti tarafından sübvansede edilmekte ya da Özbekistan ve Kazakistan’dan piyasa fiyatlarının altında kömür ve doğalgaz sağlayarak giderilmekteydi. Ancak günümüzde piyasa ekonomilerine geçen devletler bu fiyatlardan anlaşmalarına yanaşmamaktadır.

SSCB’nin dağılıp devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra 1990’ların ilk yarılarında Kırgızistan Toktogul Barajının işletim ve bakım giderlerine diğer devletlerinde katılmasını istemiştir. Bu maliyet 15 ila 27 milyon dolar arası olmakla birlikte Kırgızistan ödeme gücünden fazladır. Özbekistan bu teklifi reddetmiştir. Bir Özbek uzmana göre ise Özbekistan bu hata ile ufak bir miktar karşılığında su yönetiminde söz sahibi olma hakkını yitirmiş, hidropolitik olarak durumunu iyileştirme olanağını kaybetmiştir.¹³⁰ Bunların üzerine Kırgızistan 1997 yılında su tahsisine yönelik eski programı değiştirmiş, 2001 yılında ise suyu ulusal bir kaynak olarak gören yasayı hayata geçirmiştir.¹³¹ Yasa suyun kendi ekonomik değeri olduğunu ve devlete ait olduğunu, Kırgızistan devlet ülkesinde meydana gelen su kaynaklarının ülkeye ait olduğunu ve bu yüzden komşu ülkelerin kullanım için para ödemeleri gerektiğini

¹²⁵ Pirinççi, op.cit., s.226

¹²⁶ Yıldız, “Orta Asya’daki Saatli...”, op.cit., s.46.

¹²⁷ Ibid, s.47

¹²⁸ Ibid, s.57-58

¹²⁹ Ibid, s.47

¹³⁰ Agayeva, op.cit., s.42

¹³¹ Şamlı, op.cit., s.75

belirtmiştir. Ayrıca yasa Kırgız rezervlerinden ve kanallarından su alan komşu ülkelerin bakım ücreti ödemesi gerektiğini belirten bir maddeye sahiptir.¹³²

Bahsi geçen yasaya karşı taraflar su için para ödemeyeceklerini beyan etmişler, Kırgızların su satarak zengin olmak istediklerini belirtmişlerdir. Bundan sonra Kırgızistan, karşı tarafa bir teklif daha sunmuştur. Bu teklif, aşağı bırakılan suya karşılık olarak işletme ve bakım masraflarını paylaşmaları biçiminde olmuştur. Teklif önce Kazakistan daha sonra ise Özbekistan tarafından kabul edilmiştir.¹³³ Almatı'daki OSCE'ye göre Kazakistan Kırgızistan'a yıllık 100.000 dolar ödemeyi kabul etmiştir. Özbekler ise Kazakların aksine ilk başlarda daha saldırgan bir tavır içerisinde olmuşlardır. Ancak 2002 yılının Mart ayının sonlarına doğru Toktogul Barajının bakımı hakkında Özbekistan ve Kırgızistan bir anlaşma imzalandığı bilgisi Kabar Haber Ajansı tarafından doğrulanmıştır. Özbekistan'ın sulama için alacağı suyun garantisini karşılığında bakım ücretinin kendi üzerinde düşen kadarını ödemeyi kabul etmiştir.¹³⁴ Baraj üzerinde gerçekleşen bu anlaşmalar, barajın kısa vadede herhangi bir ihtilafa yol açma olasılığını ortadan kaldırmakla birlikte diğer barajlar üzerinde bir örnek teşkil ederek uyuşmazlıkların çözümünde önemli bir noktada bulunmaktadır. Akışaşağısı devletleri işletme ücretlerine ufak paralar ile ortak olduğu takdirde hidropolitik olarak su yönetimi ve işletiminde söz sahibi olacak, çatışmanın maliyeti yerine çok çok daha düşük miktarlara sular üzerinde söz sahibi olabileceklerdir.

3.4.KAMBARATA BARAJI

Kambarata Barajı projesi 1986 yılında SSCB Bütünleşik Orta Asya Enerji Sistemi Programı içinde planlanmış olmak ile birlikte finansal sorunlar ve nihayetinde SSCB'nin dağılması ile birlikte gerçekleştirilememiştir.¹³⁵ Daha önceden değinildiği üzere enerji alanında su kaynaklarından başka bir olanağı bulunmayan Kırgızistan ayrıca bölge ülkeleri arasında suya dair bağımlılığı olmayan tek ülke konumundadır. Kırgızistan toplam elektrik üretiminin yaklaşık olarak %80'ini SSCB döneminde inşa edilen tesislerden karşılamaktayken bu orana en büyük katkı yukarıda bahsedilen Toktogul Barajından gelmektedir. Ancak ülke bir takım tahsis anlaşmaları yüzünden kendi potansiyelini tam anlamıyla kullanamamaktadır. Bu durum ülkenin enerji talebinin karşılanamaması sorununu doğurmakta ve içsel bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. 2008 yılında elektrik ithalatını 2,5 milyar kWh'den 553 milyon kWh'ye düşürmüş, bu durum ise iş yeri sahiplerinin dükkanları açık tutmak amacıyla jeneratör kullanmalarına yol açarken konutlar ise mumlar ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tüm bunların üzerine sokaklara çıkarak çeşitli eylemler tertip edip, taleplerini dile getirmişlerdir.¹³⁶

Hükümet yaşananların ardından ülkenin enerji bağımsızlığını sağlamak amacıyla birtakım yeni projeler geliştirme yoluna gitmiştir. SSCB döneminin bir projesi olan Kambarata 1 projesi ise 2010 yılı sonunda yeniden gündeme getirilmiştir. Hatta 2012 yılında Rus, Rusgidro şirketi projeye finansman sağlayarak projeyi başlanmış ancak Rusya'nın içerisinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle anlaşma iptal edilmiştir.¹³⁷

¹³² Agayeva, loc.cit

¹³³ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli...",op.cit., s.50

¹³⁴ Agayeva, op.cit., s.43

¹³⁵ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli...",op.cit., s.58

¹³⁶ Şamlı, op.cit., s.81-82

¹³⁷ " Özbekistan, Kırgızistan'ın Baraj Projesine Ortak Olmak İstiyor", Kırım Haber Ajansı, 23.11.2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-kirgizistan-in-baraj-projesine-ortak-olmak-istiyor/162212/>, Erişim Tarihi: 31.12.2018

Projeye dair anlaşmanın iptal edilmesinde birtakım dışsal etkenlerde belirleyici olmuştur. Proje, Narin Nehri üzerinde inşa edilecek olup, bu baraj sayesinde Kırgızistan'ın Siri Derya üzerindeki hidrostratejik konumunun güçlenme, akış aşağısı ülkelerinin (Özbekistan ve Kazakistan) ise gerekli suyu alamama ihtimali bu projeye karşı çıkmalarının temelini arz etmekteydi. Kazakistan'ın gayri safi yurtiçi hasılasının yalnızca %5'ini tarım teşkil ediyor iken nüfusun %25'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Kazakistan özelinde ülkeye gelen suyun azalması, ekonomik anlamda aşırı boyutta bir etki yapması beklenmezken nüfusun ¼'ünün bu alanda çalışması sosyal hoşnutsuzluk anlamında olumsuz etkiler barındırmaktadır. Siri Derya havzasının tarımsal arazilerinin ise yaklaşık olarak %50'si Özbekistan'a aittir.¹³⁸

Planlanan baraja dair yaklaşımlar yine Rogun Baraj projesi gibi iki döneme ayrılarak incelenecektir. İlk bölüm bir işbirliği sürecinden daha ziyade uyuşmazlıklar dönemi olarak nitelenebilecek dönem olan bağımsızlıktan Kerimov'un ölümüne kadar süren dönem, ikincisi ise Kerimov'un ölümü ve yerine Mirziyoyev'in geldiği tarihten günümüze değin devam eden işbirliği süreçlerinin öne çıktığı dönem olarak sınıflandırılabilir.

Özbekistan, bahsi geçen ilk dönemde baraj yapımına karşı çıkmış ve Kambarata 1 Barajının etkisinin tıpkı Rogun barajı gibi olacağını ileri sürmüştür. Özbek tezleri Rogun ve Kambarata bağlamında ciddi bir farklılık barındırmamaktır. Özbekistan tıpkı Tacikistan'a uyguladığı gibi 2013 senesinde Kırgızistan'a giden gazı azaltmış, transit tren geçişlerini durdurmuştur. Ayrıca bu projeye de deprem kuşağında olduğunu iddia ederek tezlerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. 2016 yılı 18 Mart günü ise Özbekistan silahlı birliklerini ve araçları Kırgız sınırına yığmıştır.¹³⁹ İzlenen politikalarda ciddi farklılıklar olmaması nedeniyle bu bölümde detaylı olarak Özbek tezleri sıralanmayacak olup, belli başlı olaylar yukarıda verilmiştir.

Kazakistan ise baraj yapımına karşı olmakla birlikte Özbekistan'ın bu dönemdeki pozisyonunu desteklemiştir. 2010 Mart ayında Nazarbayev bu desteği açıkça vurgularken baraj yapımının bölgesel dengeleri bozacağına dair uyarılar yaparak baraj yapımını engellemeye çalışmıştır.¹⁴⁰

Kırgızistan ise tüm bu karşı duruşlara karşı enerji bağımlılığını bitirmek, hidrostratejik konumunu olumlu yönde etkilemek amacıyla bu projede ısrar etmiştir. İki barajdan oluşan bir proje olan Kambarata Barajı 1-2 projelerinden görece daha küçük olan Kambarata 2 projesi Rusya'nın kaynak sağlaması ile 2010 yılında tamamlanmıştır. Bu baraj yapıldıktan sonra Cumhurbaşkanı Otunbayeva, Özbekistan'ın tavrına işaret ederek, Özbekistan'ın görüşlerinin ve onayının alındığını belirtmiştir.¹⁴¹ Aynı zamanda Otunbayeva, Oş ve Celalabad olaylarında iki kardeş halkın dış güçler tarafından provoke edildiğinin altını çizmiş, olayların altında Özbekistan'ın görülmediğini açık şekilde belirtmiştir. Özbekistan ise geleneksel politikası olarak olayı Kırgızistan'ın iç politik bir meselesi olarak görmüş ve Özbek azınlığı "Kırgızistan'ın Özbekleri" olarak addetmiştir. Bu durum karşılıklı bir işbirliği zeminin mümkün olduğunun ve karşılıklı güvenin hala mevcut olduğunu göstermesi açısından kritik bir öneme haizdir.

¹³⁸ Şamlı, op.cit., s.76

¹³⁹ Ibid., 85-86

¹⁴⁰ Ibid., s.87

¹⁴¹ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", op.cit., s.59

Kerimov'un ölümünden sonra ise Özbek politikası tıpkı Rogun Projesinde olduğu yönde bir gelişme izlenmiş, projeye karşı ön yargılar kaldırılmış, işbirliği yönünde bir takım gelişmeler izlenmiştir. 23 Kasım 2017 tarihinde Kırgızistan Başbakan'ı Sapar İsakov yaptığı açıklamalarda, Özbekistan'ın barajın hissedarı olmak istediği belirtilmiş, İsakov ise bu durumu memnuniyetle karşıladıklarını belirtmekle birlikte diğer komşu ülkelerle de işbirliğine açık olduklarının mesajını vermiştir.¹⁴² Ayrıca 2017 Ekim ayı başında Özbek şirketi Uzbekhydroenergo ve Kırgızistan'ın Kyrgyz National Energy şirketi arasında barajın yapımına dair bir iş birliği momerandumu imzalanmıştır.¹⁴³ Yapımın ihalesinde ise Kazak şirketlerinin çok istekli olması¹⁴⁴ Özbekistan'ın tezlerini değiştirmesiyle aynı değişimin Kazakistan tarafında da yaşandığını göstermesi bakımında önemlidir.

Özbekistan'ın tutumundaki değişimin ana nedeni iç politikadaki yönetim değişikliği iken barajın yapılmasına dair önceki dönemdeki Rus, Çin desteğinin bu değişim üzerinde olumlu mahiyette bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. ABD'nin ise bölgede yeni bir Afganistan oluşmaması için bölgenin kırılğan ve fakir iki ülkesinin bu kurtarıcı görevindeki hidropolitik ve hidroenerjik projelerine karşı olmadığı söylenebilmektedir. Bölgenin geçmişte çatışma potansiyelinin yüksek olduğu bu çatışma alanı da işbirliği süreciyle herkesin kazanacağı, adeta bir win-win sürecine gitmektedir. Aşağı havzanın hammadde zengini ve görece güçlü devletleri, yukarı havzanın bu fakir devletlerinin projelerine karşı çıkmayarak hatta destekleyerek bölgesel barış ve istikrar ortamına katkıda bulunuyorken aynı zamanda kendilerinin daha çok bir soft power olarak görülmelerini kolaylaştırmakta üzerlerindeki post-sovyet maskesini atmaktadırlar.

3.5.ALTYN ASYR GÖLÜ (ALTIN ASIR)

Türkmenistan 2000 yılının Ocak ayında Karakum Çölünde çok büyük bir yapay göl projesi üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu büyük yapay gölün 2.000 m³ yüzey alanı ile Karashor doğal çöküntü alanına yapılması planlanmıştır. Projenin maliyeti 6 milyar dolar olarak açıklanmış olup bu miktarın ulusal bütçeden karşılanacağı açıklanmıştır.¹⁴⁵ Gölün sulamadan gelen drenaj suları ile doldurulmasına karar verilmiş olmakla birlikte bu drenaj suları kaynağını Amu Deryadan almaktadır.¹⁴⁶ Göl üzerindeki ihtilafın temelinde de bu olgu yatmaktadır. Türkmenistan gölü doldurmak amacıyla sadece sulamadan geri dönen suları kullanacağını iddia etmekteyken Özbekistan ise sulamadan geri gelen suların bu işlem için yeterli olamayacağını, Türkmenistan'ın Amu Deryadan yıllık 10 milyar m³ daha fazla su çekmesi gerekeceğini ileri sürmektedir.¹⁴⁷ Özbek iddialarını doğrulayıcı mahiyette bir gelişme ise 2001 yılında yaşanmıştır. 2000 yılının yaz aylarında başlayan inşaat nedeniyle 2001 yılında Karakalpaakistan ve Khozerm bölgelerindeki insanlar giderek artan bir biçimde içme ve sulama

¹⁴² Kamila Aliyeva, "Uzbekistan Wants to Become Shareholder in Kambar Ata HPP-1 Construction Project", 23.11.2017, <https://www.azernews.az/region/122728.html>, Erişim Tarihi:31.12.2018

¹⁴³ "Özbekistan, Kırgızistan'ın Projesine Ortak Olmak İstiyor", Kırım Haber Ajansı, 23.10.2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-kirgizistan-in-baraj-projesine-ortak-olmak-istiyor/162212/>, Erişim Tarihi:31.12.2018

¹⁴⁴ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", op.cit., s.62

¹⁴⁵ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", loc.cit ve Beatrice Mosello, op.cit., s.158

¹⁴⁶ Jon Marco Church, "International Cooperation of Turkmenistan in the Water Sector", İgor Zonn ve Andrey Kostianoy (ed.), **The Turkmen Lake Altyn Asyr and Water Resources in Turkmenistan**, Berlin: The Handbook of Environmental Chemistry, 2014, s.294

¹⁴⁷ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli...", op.cit., s.63

suyu sıkıntısı çekmeye başlamışlardır.¹⁴⁸ Özbek tezlerini destekleyici nitelikteki bazı tahminler ise gölün dolmasının 15 sene alacağını, bu süre zarfında ise bölgede su kıtlığının çok ciddi etkileri olacağını ileri sürmektedir.¹⁴⁹

Türkmenistan ise projeyi Karakum çölünün hayat bulması ve bölge topraklarının tarıma uygun duruma getirilmesi açısından zaruri görmekte birlikte baraj inşası ile bölge ekolojisine destek olunacağını ileri sürmektedir. Karşıt tezler ise projeyi ikinci bir Aral sendromuna gebe olmakla suçlamaktadırlar. Sulamadan gelen yüksek tuz oranına sahip sular Karakum Çölünün sıcaklarında buharlaşarak ikinci bir Aral Felaketine yol açabilecek potansiyeline sahiptir.¹⁵⁰

Türkmenbaşı'nın kişiliğinde toplanan Altın Asır Gölü, diğerlerinden farklı olarak daha çok bir prestij politikasının eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce çölde yeni bir Aral Faciası yaratması muhtemel olan bu proje, tıpkı Aral Gölünün kurumasında görüldüğü üzere sağlık güvenliği bağlamında olumsuz bir etki sergilemekle birlikte devletlerarası sıcak bir çatışmaya yol açma potansiyelinden yoksundur. Ancak gölün doldurulması amacıyla aşırı derecede su çekimi komşu Özbekistan ile diplomatik bir gerilime yol açabilmesi muhtemeldir.

SONUÇ

Su, Orta Asya bölgesi için son derece hayati bir kaynak olagelmıştır. Çarlık Rusya'sı devrinden itibaren bölgeyi sulamak ve böylelikle yeni tarım arazileri açmak için çalışmalar yapılmış, bu çalışmaları, SSCB devrinde ek olarak hidro-enerji amaçlı çalışmalar izlemiştir. Bahsi geçen Orta Asya Devletleri 1991 yılı itibariyle bağımsızlıklarını kazandıklarında bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle dağlık ve fosil kaynak fakiri devletler olan Kırgızistan ve Tacikistan ekonomik bağlamda zor günler geçirmiş, ekonomik olarak kötü durumu bazı içsel istikrarsızlıklara yol açmıştır.

Kırgızistan ve Tacikistan, neredeyse tüm Orta Asya coğrafyasını sulayan Siri Derya ve Amu Derya nehirlerinin doğduğu ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Su kaynakları bakımından oldukça zengin olan bu iki ülke, kendi halklarını refahını sağlamak, enerji bağımlılığını gidermek ve yeni bir ihracat kalemi elde etmek için SSCB döneminde projeleri çizilmiş olan ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte hayata geçmesi mümkün olmayan bir takım baraj projeleri üzerinde tekrar durmaya başlamış, hatta bu projeleri her nevi sorun için bir çözüm kürü olarak addetmişlerdir.

Projelere karşı olan devletlerin başını Özbekistan çekmiştir. Özbekistan Kerimov döneminde projelere karşı çıkmakta iken bu tavrının altında su kaynaklı bir problem yatmamakta, *sudan problemler* yatmakta idi. Özbekistan su sorununu sıfır toplamlı bir oyun olarak addetmekte, bölgedeki hegemonyacı isteklerinin meşrulaştırıcı aracı olarak suyu kullanmaktaydı. Ancak yönetim değişikliği sonucu başı gelen yeni lider Mirziyoyev, Özbeklerin eski ve çatışmacı politikalarını terk ederek yapıcı ve işbirliğini savunan yeni bir yaklaşımla bölgenin su sorunlarına dair yapıcı bir bakış açısı geliştirerek bölgedeki su kaynaklı çatışma riskini azaltmıştır.

¹⁴⁸ Mosello, loc.cit

¹⁴⁹ Şamlı, op.cit., s.60

¹⁵⁰ Yıldız, "Orta Asya'daki Saatli ...", loc.cit

Orta Asya bölgesel sisteminde karar vericilerin çok önemli olan rolü bu sorun alanında da karşımıza çıkmaktadır. Bölgede su sorunlarının savaşa yada barışa yol açma ihtimali her şeyden daha çok liderlere, onların çıkar algılamalarına dayanmaktadır. Halihazırda ise Mirziyoyev'in yapıcı politikaları aşağı-yukarı havza ülkelerinin yeni baraj projelerinde işbirliği yapmalarını hatta aşağı havzanın bu barajlarda hissedar olmasına doğru ilerleyen bir istikamette gelişmektedir. Yakın bir zamanda bölge üzerinde su kaynaklı her hangi bir çatışma ihtimali görülmemekle birlikte aşağıhavza-yukarıhavza gerilimden muzdarip diğer bölgelere de örnek teşkil edebilecek işbirliği süreçleri bizleri beklemektedir. Ancak yine belirtilmesi gerekir ki özellikle Özbekistan'da yaşanabilecek bir yönetim değişikliği bu sorun alanını yeniden canlandırma potansiyeline sahiptir. Tabii olarak bu değişim sonucu, yeni karar vericilerin tercihlerini hangi şekilde kullanacağına göre bu sorun, çatışma-işbirliği süreçlerinden birisine dönüşebilecektir. Aynı zaman da bölgesel alt sistem de etkin olmaya çalışan güçler, bölge devletleri üzerinde etkin olabilmektedir. Bu bağlam da özellikle Rusya'nın bölgeye dair politikalarının istikameti suyun bölgede sorun mu yoksa barış mı olacağının belirlenmesinde kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Barış Özdal, **Avupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı? Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Oluşturma Süreçlerinin Tarihsel Gelişimi**, 1.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013

Barış Özdal, R.Kutay Karaca, (ed.), **Diplomasi Tarihi 2 – Ders Notları**, 4.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017

Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 8.Baskı, Mkm Yayıncılık, 2013

Beril Dedeoğlu, **Uluslararası Güvenlik ve Stratejileri**, 3.Baskı, İstanbul:Yeni Yüzyıl Yayınları

Oğuz Tekin, **Helen ve Roma Tarihi**, 6.Baskı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015

Mesjasz **“Ekonomik Güvenlik”**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008

Marion Napoli, **“Towards a Food Insecurity Multidimensional Index”** , Roma Tre Univesty, Master Thesis, Roma, 2010-2011

Rebecca Katz ve Daniel Singer, **Health and Security in Foreign Policy** ,Bulletin of the World Health Organization , Cilt 85, Sayı 3, Mart 2007

Clionadh Raleigh, Lisa Jordan and Idean Salehyan, **Assessing the Impact of Climate Change on Migration and Conflict**, Social Development The World Bank (2017)

ÖKMEN, M . **"ÇEVRE SORUNLARININ SİSTEMLER-ÜSTÜ NİTELİĞİ VE ORTA ASYA"**. Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (2000)

Aleh Cherp, **Energy and Security**, Inernational Institute for Applied Systems Analysis, 2013

Mitat Çelikpala, **“Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı”**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40 (Kış 2014)

Dursun Yıldız, **New International Security Paradigm Related to Water and Enviromental Security**, World Scientific News, sayı:19, 2015

Asit K. Biswas, **Integrated Water Resources Management: A Reassesment**, Water International, sayı:29, Haziran 2004

Erdal Şimşek, **ABD-İsrail-İran Üçgeni: Orta Doğuda Oynanan Kirli Oyunlar**, (İstanbul: Neden Yayıncılık,2007)

Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 12.Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2003

UN World Water Devolopment Report 2003

Dursun Yıldız, **Su Güvenliği 2050**, Truva Yayınları, Ankara 2014

Malik Faisal Moonzajer, **Water Powers and Water Wars**, Iqra Universty, İslamabad

İlgar Rüştü ve Khalef Salem, **Türkiye’nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Bir Bakış**, Marmara Coğrafya Dergisi, sayı:10, Temmuz 2004

William B. Hartman, **Central Asia's Ranging Waters: The Prospects of Water Conflict in Central Asia**, Naval Postgraduate School, Monterey California, Yüksek Lisans Tezi

Homer-Dixon, **Environment, Scarcity and Violence**, Princeton University Press, 1999

Peter H. Gleick and Matthew Heberger, **Water and Conflict, Events, Trends and Analysis**, The World's Water Volume 8, Water Brief 3

Hugo Grotius, **Savaş ve Barış Hukuku**, Çeviri. Seha Meray, Ankara: AÜ Basımevi, 1967

Muzaffer Ercan Yılmaz, **Savaş ve Uluslararası Sistem**, 2.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013

FAO, **Legislative Study** , No:15, 1978

D. Yıldız, C. Çakmak, N. Yıldırım, E. Ekinci, **WATER A TIME BOMB IN CENTRAL ASIA WATER**. Regional Report no.6, 2014 , Hydropolitics Academy

Dursun Yıldız, **Orta Asya'nın Stratejik Suları**, İstanbul: Truva Yayınları, 2012

M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013

Artur Lakotos, **The New Game for Energy: Geopolitics of Central Asia**, Prague Papers on The History of International Relations, Sayı:1, 2014

Asem Hekimoğlu, "Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları", M. Savaş Kafkasyalı(ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, 1.Baskı, Türkistan: SFN Yayıncılık, 2012

Hasan Kara, **Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2006

Dursun Yıldız, **Orta Asya'daki Saatli Bomba "Su Sorunu"** , 1.Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2012

Ferhat Pirinççi, **Soğuk Savaş Sonrasında Abd'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler Ve Gerçeklikler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:63, Sayı:1, 2008

Matthew Edwards, **The New Great Game and new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder**, Central Asian Survey (March, 2003) 22(1)

Water in Central Asia, An Increasingly Scarce Resource, European Union Parliament Briefing

Segej Mahnovski, Kamil Akramov, Theodore Karasik, **Economic Dimensions of Security in Central Asia**, Pittsburgh: RAND Corporation, 2006

Deniz Kandiyoti(ed.), **The Cotton Sector in Central Asia, Economic Policy and Development Challenges**, Londra: The School of Oriental and African Studies, 2007

Central Asia Atlas of Natural Resources, Central Asian Countries Initiative for Land Management Asian Development Bank, Manila, 2010

Aygül Agayeva, **ORTA ASYA DA SU SORUNU: HAVZALAR VE BARAJLAR**, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, 2017

Beatrice Mosello, **Water in Central Asia: A Prospect of Conflict or Cooperation**, Journal of Public and International Affairs, Cilt:19, Sayı:2, 2008

Emre Şamlı, **Problems of Water Management in Post-Soviet Central Asia**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2017

İgor Zonn ve Andrey Kostianoy (ed.), **The Turkmen Lake Altyn Asyr and Water Resources in Turkmenistan**, Berlin: The Handbook of Environmental Chemistry, 2014

Owen Jarus, “ Who were the Barbarians? ” Life Science, 26.4.2018, <https://www.livescience.com/45297-barbarians.html>

The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Central Asia”, 12 Ekim 2018, <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>

Aliya Raimbekova, “Kırgızistan’da Özbekler’e Ağır Cezalar, Aljazeera Turk, 28.06.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kirgizistanda-ozbeklere-agir-cezalar-0>

http://www.fao.org/nr/water/aquastat/water_use/index.stm

İbrahim Agara, “Özbekistan Fergana Olayları”, 10 Haziran 2010, <https://www.ahiska.net/makale/3326/65/ozbekistan-fergana-olaylari>

“Turkmenistan to Create Desert Sea”, BBC NEWS, 16.07.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8154467.stm>

Cihangir Yıldırım, “ Portre, Şevket Mirziyoyev” , TIMETURK, 04.05.2018, <https://www.timeturk.com/portre-sevket-mirziyoyev/yazar-892276>

“ Orta Asya’da Hidroelektrik Gerilimi” , Kırım Haber Ajansı, 21.06.2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/orta-asya-da-hidroelektrik-gerilimi/156874/>

“ Tajik Citizens Report Uzbek Tanks and Military Vehicles Lining-Up Along Border ” , Thereareno sunglasses, 13.04.2012, <https://thereareno sunglasses.wordpress.com/2012/04/13/tajik-citizens-report-uzbek-tanks-and-military-vehicles-lining-up-along-border/>

“ Biography of The Candidate For President of The Republic of Uzbekistan Shavkat Mirimonovich Mirziyoyev ” 25.11.2016, <https://www.un.int/uzbekistan/news/biography-candidate-president-republic-uzbekistan-shavkat-miromonovich-mirziyoyev>

Kamila Aliyeva, “ Uzbekistan May Take Part in Construction of Rogun HPP” , Azernews, 12.03.2018, <https://www.azernews.az/region/128592.html>

“ Rogun Barajındaki Tacik-Özbek Gerilimi Azalıyor ” , Kırım Haber Ajansı, 8.7.2018, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/rogun-baraji-ndaki-ozbektacik-gerilimi-azaliyor/157346/>

“ Özbekistan, Kırgızistan’ın Baraj Projesine Ortak Olmak İstiyor”, Kırım Haber Ajansı, 23.11.2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-kirgizistan-in-baraj-projesine-ortak-olmak-istiyor/162212/>

Kamila Aliyeva, “Uzbekistan Wants to Become Shareholder in Kamar Ata HPP-1 Construction Project”, 23.11.2017, <https://www.azernews.az/region/122728.html>